

KDC

Impressie

Tijdschrift voor Katholiek Erfgoed

2021 | 29

Erfgoed

Katholicisme

Geschiedenis

3 | VOORWOORD

4 | KINDEREN REDDEN? |

Een lesprogramma over kind en kolonie

Maaïke Derksen, Marleen Reichgelt

8 | DE PREKEN VAN DE KARDINAAL | *Het archief*

van Ad Simonis

Bas van Nieuwland

11 | ERFGOEDSCHAT | *De kinderen van Gérard Klijn*

Marieke Smulders

14 | DE GROTE EMANCIPATOR, EEN NIEUWE BIOGRAFIE OVER HERMAN SCHAEPMAN | *Interview met de auteurs Ton Crijnen en Ina Herbers*

Hans Krabbendam

18 | OP ZOEK NAAR EEN BETER LEVEN | *Gecombineerde datasets brengen levensgeschiedenissen van Nederlandse migranten naar Australië in kaart*

Frans Kosterman

22 | WAT DRIJFT EEN VROUW? | *Speurtocht in het archief van Melania*

Ceciel Bruin-Mosch, Tanja Beekman

25 | COLUMN | *Inbinden*

Wiek

26 | EEN MODERNE KIJK OP MARIA MAGDALENA | *Interview met Lieke Wijnia, conservator Catharijneconvent*

Jeffry Huntjens

31 | ERFGOEDSCHAT | *De Kerstkribben van Museumpark Oriëntalis*

Linda Scholte Lubberink

32 | DE NOZEMPROBLEMATIEK OP PRIMETIME | *Terugggevonden opname van KRO's Vademecum uit 1959*

Otto Lankhorst

35 | JAN STUYT | *Architect en stedenbouwer van Parkstad*

Marieke Smulders

38 | GOEDE GEVERS | *De Nijmeegse Bijzondere Collecties en haar schenkers*

Chris Dols, Johan Oosterman

41 | ERFGOEDSCHAT | *Titus Brandsma, de lange weg naar heiligverklaring*

Jeffry Huntjens

42 | VRIENDEN VAN HET KDC

Rogier Moulen Janssen

43 | COLOFON

Voorwoord

Hoop doet leven, luidt het albekende spreekwoord, en hoop mag er zeker zijn in deze vreemde tijden. Het is mooi om te zien dat ondanks de pandemie, die de hele wereld nu al bijna twee jaar gegijzeld houdt, het werk aan en onderzoek naar katholiek erfgoed nooit stilstaat. Sterker nog, de situatie heeft historici en erfgoed specialisten uitgedaagd om op nieuwe manieren aan de slag te gaan. De vruchten hiervan kunt u nu lezen in deze editie van *Impressie*.

Zo staan wij onder andere stil bij het baanbrekende werk van Marit Monteiro, Maaïke Derksen en Marleen Reichgelt, drie historici werkzaam voor de afdeling Geschiedenis van de Radboud Universiteit. Zij zijn bezig met de ontwikkeling van een nieuw lesprogramma voor het basisonderwijs over de positie van het kind in de voormalige koloniën en missiegebieden. U kent wellicht Maaïke Derksen nog van onze eerdere berichtgeving over gedeeld erfgoed van Nederland en Indonesië. Dankzij uw steun kon zij vorig jaar afreizen naar Java om daar persoonlijk de missie-archieven te bezoeken en de eerste internationale contacten te leggen. Door dit veldwerk kan het onderzoeksteam nu bronnen uit beide landen met elkaar vergelijken. Dit nieuwe project won dit najaar de *Radboud Science Award*.

Het internationale thema houdt daarmee niet op in dit nummer van *Impressie*. Frans Kosterman dook in het levensverhaal van een Brabantse familie die na de oorlog naar Australië emigreerde. Door archiefmateriaal uit het KDC te vergelijken met documenten uit het National Archive Australia vielen de puzzelstukjes samen. Ceciel Bruin-Mosch en Tanja Beekman vertellen u meer over Stichting Melania. Al meer dan 100 jaar zet deze katholieke lekenstichting zich in voor de positie van de vrouw in ontwikkelingslanden. En Marieke Smulders, de KDC-collectiespecialist Beeld en Geluid, introduceert bij u de collectie van fotograaf Gérard Klijn, die vanaf 1966 prijswinnende foto's maakte in oorlogsgebieden.

Dichter bij huis blijven onze artikelen over de geschiedenis van het Nederlands katholicisme. Zo is Bas van Nieuwland namens het KDC in het prekenarchief van kardinaal Simonis gedoken; bespreken wij de komst van een nieuwe biografie over het leven van priester, dichter en staatsman Herman Schaeppman met de auteurs Ton Crijnen en Ina Herbers; en hebben we het (kort) over de heiligverklaring van Titus Brandsma.

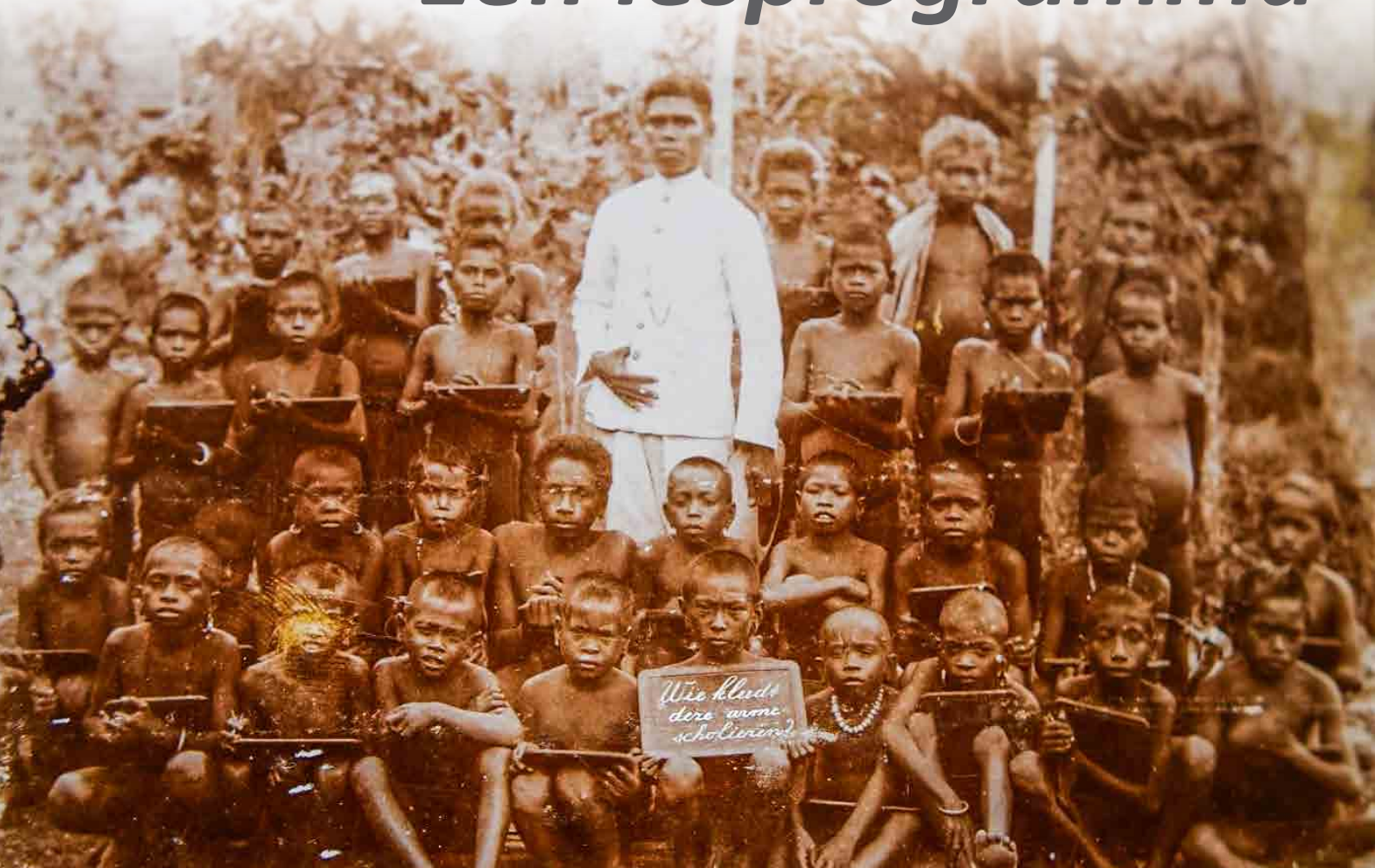
Maar ook deze editie kijkt *Impressie* graag verder dan het KDC alleen – wij zijn immers niet de enige vertegenwoordigers van het katholiek erfgoed in Nederland. Otto Lankhorst vertelt meer over bijzondere geluidsopnames die hij vond in het Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven. In het kapucijnenarchief aldaar trof hij een uniek interview aan met pater Nic. Perquin over de nozemproblematiek van de jaren zestig. Onze redacteur sprak met Lieke Wijnia, conservator bij Museum Catharijneconvent in Utrecht, over de nieuwe tentoonstelling over Maria Magdalena en het veranderende vrouwebeeld in de katholieke kunst. Linda Scholte Lubberink vertelt u meer over de collectie kerstkribben van Museumpark Oriëntalis. Onze collega's van Radboud Erfgoed, Chris Dols en Johan Oosterman, zoomen in op een bijzondere schenking die de Universiteitsbibliotheek dit jaar heeft mogen ontvangen uit Roermond. En ten slotte, om maar even in het Limburgse te blijven, geeft Marieke Smulders u meer achtergrond over architect Jan Stuyt, de stedenbouwer van Parkstad, waarover momenteel een expositie loopt in De Vondst te Heerlen.

Kortom, een goed gevuld nummer waarin we u bijpraten over katholiek erfgoed in de breedste zin van het woord. De redactie wenst u veel leesplezier. 📖

Foto boven: Hans Krabbendam (directeur KDC) (links) en Chris Dols (conservator Radboud Erfgoed) (rechts) voor Berchmanianum, Radboud Universiteit | **Fotograaf:** Jeffry Huntjens

Kinderen redden?

Een lesprogramma

Op 22 september jl. werden de Radboud Science Awards uitgereikt, een jaarlijkse prijs die aan drie baanbrekende onderzoeksprojecten van de Radboud Universiteit wordt toegekend. De winnaars ontwikkelen in een Radboud Science Team lesmateriaal voor het basisonderwijs, dat wordt gebundeld in de boekenreeks 'Wetenschappelijke doorbraken de klas in!' Een van de winnaars van 2021 was het onderzoekproject van professor Marit Monteiro, dr. Maaïke Derksen en Marleen Reichgelt, MA. Zij doen onderzoek naar de impact van de koloniale politiek en zogeheten koloniale beschavingsoffensieven op kinderen in voormalige Nederlandse koloniën. Ze kijken hierbij naar bondgenootschappen tussen koloniale machthebbers en katholieke missionarissen bij het opzetten van instituten voor opvoeding en onderwijs waarin lokale kinderen 'beschaafd' werden. Hiervoor brengen ze de omvang, evenals de verschillen in beschavingspraktijken in kaart. Ze onderzoeken daarbij met welke redenen, welke kinderen, op welke manier 'beschaafd' werden. Voor dit onderzoek maken de historici gebruik van allerlei archieven, onder meer die van katholieke (missie-)organisaties, waaronder kloosterorden en -congregaties, die voor dergelijk onderzoek in Nederland nog nauwelijks zijn gebruikt. Deze archiefcollecties worden bij het Katholiek Documentatie Centrum (KDC) en het Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven (ENK) bewaard. De drie onderzoekers zijn dan ook regelmatig in de studiezalen van deze twee archieven te vinden.

Tekst: Maaïke Derksen, Marleen Reichgelt | **Beeld:** persfoto's Radboud Universiteit, collectie KDC

Foto boven: Uit een foto-album van weeshuis Vincentius Kramat, Batavia (hedendaags Jakarta). Foto's zoals deze werd gemaakt om katholieke Nederlanders op hun liefdadigheid aan te spreken. Het bordje leest: 'Wie kleedt deze arme scholieren?'

over kind en kolonie

Internationaal onderzoek heeft aangetoond hoezeer kinderen het middelpunt vormden voor koloniaal beleid. Doel van dat beleid was om via allerlei interventies controle te verwerven en te behouden over de bevolking in de kolonie. Het wegnemen en het heropvoeden van kinderen in instellingen zoals weeshuizen en internaten was, zoals dit onderzoek laat zien, een belangrijk instrument voor koloniale overheersing. De (her) opvoeding van deze kinderen was dan ook geen bijkomstige zorg of uitsluitend een morele verplichting voor koloniale autoriteiten; integendeel, het was een prioriteit waarmee zij trachtten koloniale onderdanen te creëren en controleren, en de sociale orde vorm te geven en te handhaven. Voor het beleid en de praktijken van dit soort beschavingsoffensieven keken Westerse overheden naar elkaar. Opvattingen over gekoloniseerde volkeren en de zogenaamde 'ladder van beschaving' waarop zij zich zouden bevinden, circuleerden binnen en via transnationale (sociale) bewegingen, zoals de katholieke missie en de protestantse zending. Deze wijdverspreide opvattingen hadden hun weerslag op de manier waarop er over kinderen en hun plaats in de samenleving werd gedacht. Voor een 'goede opvoeding' tot geslaagde en dienstbare koloniale onderdaan was het noodzakelijk om kinderen weg te halen uit 'schadelijke' en 'achtergebleven' omgevingen.

Historisch onderzoek naar kinderen in koloniën

Er is al relatief veel onderzoek gedaan naar de praktijken en de impact van dergelijke beschavingsbeleid in (voormalige) Britse *settler*-koloniën. Denk hierbij aan de Aboriginal- en Torres Strait-kinderen in Australië, de

First Nation-kinderen in Canada en de Maori-kinderen in Nieuw-Zeeland. Inmiddels is ook bekend dat dit een strategie was van vele andere koloniale machthebbers. De Fransen in Vietnam, Laos en Cambodja (toenmalig Indochina) en de Belgen in Rwanda en Burundi haalden generaties lang kinderen weg bij hun ouders om ze vervolgens in weggelegde instellingen naar Westerse normen te (her) opvoeden.

Het fysiek en cultureel scheiden van kinderen was essentieel voor het koloniale beschavingsoffensief

Monteiro, Derksen en Reichgelt hebben met specifieke casestudies aangetoond dat ook in Nederlandse koloniën kinderen van gemengde afkomst (zogenaamde 'Indo-Europeanen, of kortweg 'Indo's') en inheemse kinderen van hun ouders en cultuur werden gescheiden en (her) opgevoed in weeshuizen en internaten gerund door missionarissen en zendelingen.

Beschavingsoffensief en katholieke missionarissen in Nederlandse koloniën

Vorig jaar presenteerden de onderzoekers een deel van hun bevindingen in het BMGN-Low Countries Historical Review themanummer 'Child Separation als (post)koloniale politiek'. Marleen Reichgelt en Maaïke Derksen deden beiden onderzoek naar Marind-kinderen in Zuid Nederlands-Nieuw-Guinea, en maakten daarbij gebruik van het archief van de Missionarissen van het Heilig Hart dat bewaard wordt in het ENK. →

→ Fragment uit *Ons missievriendje*, een jeugdblad (Weert 1921-1953) dat werd uitgegeven door de paters van de H. Geest (CSSp), om de Nederlandse katholieke jeugd te betrekken bij de missie in Afrika.

Reichgelt analyseerde in haar bijdrage foto's van contacten tussen de missionarissen en de Marind-kinderen (zie ook onderstaande foto). Ze toonde aan dat de Marind-gemeenschap heropvoeding en onderwijs aan meisjes trachtte te vermijden door ze sneller dan gebruikelijk (voor Marind-begrippen) 'volwassen' te maken. Het lichaam van de kinderen werd het speelveld van een machtsstrijd tussen de missionarissen en de Marind, met invloed over diezelfde kinderen als inzet. Derksen toonde middels analyse van brieven, dagboeken en andere geschreven documenten aan dat het fysiek en cultureel scheiden van kinderen in zogenoemde spaces of transformation (dat zijn internaten en modeldorpen) essentieel was voor het koloniale beschavingsoffensief uitgevoerd door de katholieke missionarissen.

De casestudies laten zien dat het heropvoeden van kinderen óók in Nederlands-Indië plaatsvond

Momenteel werkt Derksen aan haar onderzoek over Indo-Europese kinderen, die werden opgeleid en heropgevoed in katholieke internaten, weeshuizen en gestichten in Nederlands-Indië. Marit Monteiro deed onderzoek naar een ondergerepresenteerde groep kinderen in de koloniale geschiedenis, namelijk kinderen van Chinese afkomst opgenomen in het weeshuis voor Chinese kinderen in Semarang (Kebon Dalem). Daarvoor maakte zij gebruik van de archieven van de Jezuïeten en de Zusters van de Goddelijke Voorzienigheid, en interviews uit de KDC-collectie 'KomMissieMemoires'. Monteiro liet met haar onderzoek zien dat er diverse spelers betrokken waren bij beschavingspraktijken gericht op kinderen, en specifiek dat de katholieke missionarissen samenwerkten met en steun ontvingen van lokale elites – in dit geval (Indo-)Chinezen in Semarang. Deze casestudies laten zien dat het heropvoeden van kinderen ook in Nederlands-Indië plaatsvond. Toch blijven er prangende vragen staan. Op welke schaal kwam dit voor? Om hoeveel kinderen ging het precies, en op welke groepen kinderen richtten deze praktijken zich met name?

Wat waren de gevolgen op lange termijn voor verschillende gemeenschappen? Hoe werd deze koloniale praktijk van het onderbrengen en (her)opvoeden van kinderen in instituten gerepresenteerd, en hoe werkte het door in latere jaren, in bijvoorbeeld interlandelijke adoptie en liefdadigheidswerk gericht op kinderen in vormen als zogenaamd 'weeshuistoerisme'? Met deze vragen gaan de onderzoekers de komende jaren aan de slag.

Het blootleggen van koloniale wortels in liefdadigheidswerk is een doel van het onderzoek

Het onderzoek naar de representatie van deze praktijken is interessant omdat er een krachtige taal van welwillendheid werd ontwikkeld om het beleid te rechtvaardigen, en het dwingende karakter en ontwrichtende effect van deze praktijken daardoor werd gebagatelliseerd. Katholieken in Nederland, zowel volwassenen als kinderen, werden voortdurend aangesproken op hun plicht om aalmoezen te schenken. In bijna elk missietijdschrift werd wel een oproep gedaan om kinderen te kopen of kinderen te redden:

Hebt gij kinderen, trekt dan den zegen des Hemels over uwen schat af, door andere kinderen te redden. Hebt gij geen kinderen, Koopt er hier in letterlijk zin en maak ze tot uw beschermelingen. Zijt gij zelf nog kind, bezorg u een zwart broertje of zusje, dat u eeuwig dankbaar zal zijn.

- J. van der Kolk msc, '6 gelukkige kinderen', Almanak van O.L. Vrouw van het H. Hart 1910

Een vergelijkbare retoriek is nog steeds herkenbaar in hedendaagse campagnes van Stichting Red een Kind, Plan International, en andere organisaties die zich richten op kinderen in 'ontwikkelingslanden'. Het onderzoeken en blootleggen van koloniale wortels in dergelijke initiatieven is een belangrijk doel van het onderzoek.

← Fragment van een brief van pater Jos van der Kolk msc uit *Almanak van O.L. Vrouw van het Heilig Hart* (Tilburg 1910). Van der Kolk was van 1905 tot 1910 op missie in Nieuw-Guinea onder het Marind-volk.

De Kaia-Kaia-jongens in de dorpen hebben een leven van vrolijk Fransje. Men treft hen bijna altijd in groepjes aan, op het strand, een schelpenkransje om den hals, en boog en pijlen in de hand. Wanneer ze den „Toean” zien aankomen, loopen ze hem te gemoet, en ik moet U zeggen dat het gerinkel van de halsschelpen mij dan als muziek in de ooren klinkt. Verlegen zijn ze niet en ze hangen terstond aan je armen en oenen. Zoodra de zee echter wat vischjes aanspoelt op het vlakke zacht-deinende strand, loopen ze er verbazend hoe vlug zij manoeuvreeren met hun oepens: oefening baart kunst. Wil een Kaia-Kaia-jongen U den weg wijzen of opmerksaam maken of dat, dan steekt hij zijn wijsvinger niet uit, maar schieft eventjes een pijltje af in die richting. woonlijk heeft hij dan ook een heel pakje pijltjes bij zich. De groote zwarte mierennesten, die men zeer eigenaardig als groote wratten aan de men ziet hangen, steken meestal vol pijltjes. men en liefkoosd mikouet.

altijd oud worden, al heeft hij groot ongelijk. Want met de jaren komen ook voor den Kaia-Kaia de echte marteling gebruiken worden en neus worden zoo groot mogelijk gemaakt, dikwijls (buikband) geregen; armen en beenen worden omkruelhaard door gevlochten banden; het mooie zwarte kneld door potsierlijk verlegd met allerlei touw- tjes en weefsels; de mooie witte schelpensnoer wordt vervangen door vuile koordejes met lapjes ingesmeerd met roet of kalk of menie, of met alle Op den vooravond van Kerstmis hebben wij geleghenheid gehad te zien hoe de jongelui van Novari als volkomen „Marind-anim” (zoo noemen zich de Kaia-Kaia's) werden ingeburgerd. Gedurende zes maanden leefden zij afgezonderd in een lange hut op enkele minuten afstand van Novari. Maar het beschouwen als een meensche.

Lesmateriaal ontwikkelen

Met de Radboud Science Award worden Monteiro, Derksen en Reichgelt in de gelegenheid gesteld om hun onderzoek naar kinderen in de kolonie te vertalen naar lesmateriaal voor basisschoolleerlingen. Ze zullen samen met onderwijsexperts en het Wetenschapsknooppunt Radboud Universiteit (WKRU) een zogenaamd thematisch project 'onderzoekend leren' ontwikkelen. Onderzoekend leren is een didactiek waarbij leerlingen vanuit hun vragen de echte wereld gestructureerd leren ontdekken en onderzoeken.

Deze didactiek komt overeen met het doen van wetenschappelijk onderzoek. Voor Monteiro, Derksen en Reichgelt is het ontwikkelen van dit project dan ook een uitstekende manier om basisschoolleerlingen met het historische ambacht kennis te laten maken: leren (onderzoeks) vragen te stellen, historische bronnen te vinden, te analyseren en informatie uit die bronnen te waarderen en contextualiseren. Het accent in het thematisch project ligt, dus naast het opdoen van kennis over het thema 'kinderen in Nederlands-Indië', juist op het ontwikkelen van een nieuwsgierige en onderzoekende houding en op het aanleren van onderzoeksvaardigheden. Dit sluit ook aan bij de een-en-twintigste-eeuwse vaardigheden die tegenwoordig op het curriculum staan, zoals 'kritisch denken', waarbij leerlingen moeten leren om informatie op waarde en waarheidsgehalte te schatten. Hierbij hoort een kritische houding, het verlangen om goed geïnformeerd te zijn, de neiging om redenen en oorzaken te zoeken, ruimdenkendheid en respect voor standpunten van anderen. Bij onderzoekend leren staat de natuurlijke nieuwsgierigheid of verwondering

van leerlingen voorop: hoe zit dit, wat voor verhaal zit daarachter? Het fantastisch mooie historische materiaal dat aanwezig is bij het KDC en het ENK zal dan ook rijkelijk gebruikt worden voor het ontwikkelen van dit project onderzoekend leren. Juist met dit diverse materiaal kunnen de leerlingen leren om (historische) informatie en bronnen op waarde te schatten en kritisch te beschouwen. Zo zullen de leerlingen kennis maken met fotoalbums, doopbewijzen en correspondentie uit de koloniale tijd. Via deze bronnen kunnen leerlingen zelf onderzoeken hoe de levens

van jonge mensen in de Nederlandse koloniën er uitzagen, op welke manieren zij in contact kwamen met de koloniale actoren als missionarissen, en hoe deze jonge mensen werden opgevoed en onderwezen. Door leerlingen van nu zich te laten inleven in koloniale kinderlevens, kunnen ze inzien hoe ook 'humanitaire' projecten met goede bedoelingen diepe, ontwrichtende sporen kunnen nalaten in de levens van betrokken kinderen, hun ouders en bredere gemeenschap, en systemen van ongelijkheid in stand kunnen houden. 📌

Het onderzoeksteam bestaande uit (v.l.n.r.): Maaike Derksen, Marit Monteiro en Marleen Reichgelt.

Leerlingen van basisscholen de Laarakker en de Laarhorst interviewden het onderzoeksteam in de archieven van het KDC. Het videoportret is terug te kijken via onze website.

Meer over het WKRU

Het Wetenschapsknooppunt Radboud Universiteit (WKRU) is dé expert op het gebied van onderzoekend leren. Ze heeft als doel het bevorderen van de onderzoekende houding en nieuwsgierigheid van kinderen en (aankomende) leraren. Het WKRU ontwikkelt diverse lesmaterialen, voorbeeldprojecten onderzoekend leren, concrete activiteiten, video's en andere hulpmiddelen voor in de klas.

Deze zijn digitaal te raadplegen via :
www.wetenschapdeklasin.nl

De preken van de kardinaal

Het archief van Ad Simonis

“Opdat zij U kennen”, zo luidde de wapenspreuk van Adrianus Johannes Simonis (1931-2020) die in 1970 tot bisschop van Rotterdam werd benoemd. Het was een citaat uit het Johannes-evangelie dat het onderwerp was van Simonis’ proefschrift waarmee hij aan het *Biblicum* te Rome promoveerde tot doctor in de exegeese. Als exegeet sprak de rol van leraar en prediker Simonis het meeste aan in het priesterschap. Goede herderlijke zorg was voor hem onlosmakelijk verbonden met onderricht geven. Dat priesterlijke onderricht komt met name tot uiting in de preek. De preken van Simonis bevinden zich nu in de collectie van het KDC. Afgelopen jaar heb ik me beziggehouden met het inventariseren van het archief en heb ik een inleidend onderzoek gedaan naar de Pinkster-preken van de kardinaal.

Tekst: Bas van Nieuwland | **Beeld:** collectie KDC

Foto boven: Simonis op de preekstoel. Uit: *Twentsche Courant*, 28-9-1987

Na het overlijden van Simonis in september 2020 is zijn archief volgens zijn uitdrukkelijke wens ondergebracht in het KDC. Simonis had een band met de Radboud Universiteit omdat hij tussen 1983 en 2008 grootkanselier van de theologiefaculteit was geweest. Een groot gedeelte van het archief was al door Simonis zelf geordend en ingedeeld en de verdere overdracht is door prof. Paul van Geest afgehandeld. De negen meter van het archief bevat een grote collectie (vakantie)foto’s, persoonlijke voorwerpen, wat kardinaalskledij en materiaal uit de studietijd van Simonis op het kleinseminarie Hageveld, het grootseminarie Warmond en het *Angelicum* en *Biblicum* te Rome. Voor het grootste gedeelte bestaat het archief echter uit preken en lezingen die Simonis tussen 1969 en 2020 heeft voorgedragen. Dat zijn ruim twintig archiefdozen, met in totaal ca. 4000 preken en voordrachten. Sommige preken zijn netjes uitgetypt, maar het overgrote deel is handgeschreven. Vrijwel zonder uitzondering zijn de preken voorzien van onderstrepingen en opmerkingen in de kantlijn. De kardinaal deed al vroeg aan recycling: zo schreef hij preken op de achterkant van oud-papier. Tussen de preken zijn ook “verdwaalde” correspondenties te vinden (zoals een bedankje van Koningin Beatrix voor de brief die Simonis haar voor Moederdag had geschreven).

Gepolariseerde kerkprovincie

Kardinaal Simonis stond in de periode na het Tweede Vaticaanse Concilie (1962-1965) bekend als een conservatief vanwege zijn kritiek op de progressieve koers die onder de toenmalige bisschoppen tot stand gekomen was. Toen paus Paulus VI aan het begin van de jaren zeventig Simonis benoemde tot bisschop van Rotterdam en Johannes Gijzen tot bisschop van Roermond,

zorgde dat voor grote onrust onder vernieuwingsgezinde katholieken die op democratische bisschopsselecties hadden gerekend.

Simonis en Gijsen streefden er beide naar om de bepalingen van het Concilie uit te voeren volgens het beleid van de paus en Nederland in eenheid met Rome te houden. Een belangrijk verschil tussen de twee bisschoppen was dat Simonis de voorkeur gaf aan een meer pastorale aanpak. Gijsen volgde het principe "zachte heelmeesters maken stinkende wonden". Simonis daarentegen zei "met honing vang je beter vliegen dan met azijn" te hanteren in een poging om de progressieven dichter bij de orthodoxie brengen. Zo spreekt hij in zijn Pinksterpreek van 1971 de gelovigen toe:

"Er zijn momenteel veel mensen die met het geloof in Christus, in de Kerk, in de sacramenten en in zoveel andere geheimen geen raad weten. Het moge al deze mensen tot troost gezegd worden dat wij dit geloof ook onmogelijk zelf kunnen opbrengen. De Heilige Geest zelf schept dit geloof in ons, op voorwaarde dat wij leren luisteren naar Hem, dat wij ons stil maken van binnen en wij ons laten inspireren."

Volgens tijdgenoten was Simonis bij uitstek een cultuurpessimist, maar hij zag zichzelf liever als realist

In 1983 werd Simonis benoemd tot aartsbisschop van Utrecht en twee jaar later na het rampzalige pausbezoek van 1985 creëerde Johannes Paulus II hem kardinaal. In het publieke debat heeft Simonis de leer van de Kerk op het gebied van het gezag van de paus, het priestercelebaat, abortus, euthanasie en homoseksualiteit altijd verdedigd. Hij was verder kritisch op de feministische theologie en de verregaande individualisering in de samenleving. Die standpunten maakte hem tot mikpunt van veel kritiek en zorgde voor de nodige moeilijkheden in de uitvoering van zijn bisschopsambt. Volgens tijdgenoten was Simonis bij uitstek een cultuurpessimist, maar hij zag zichzelf liever als realist. Hoewel Simonis het niet de moeite waard achtte

om het gesprek aan te gaan met de Acht Mei Beweging – dat volgens hem niet 'het andere gezicht van de Kerk' maar 'het gezicht van een andere Kerk' was – steunde hij vanaf de jaren tachtig en negentig nieuwe lekenbewegingen die uit *Vaticanum II* voortkwamen, maar het gezag van Johannes Paulus II trouw bleven. Na zijn emeritaat in 2007 zou hij zelfs enkele jaren bij de Focolarebeweging in Nieuwkuijk wonen. Is er in de preken ook een weerslag te zien van dit veelbewogen leven?

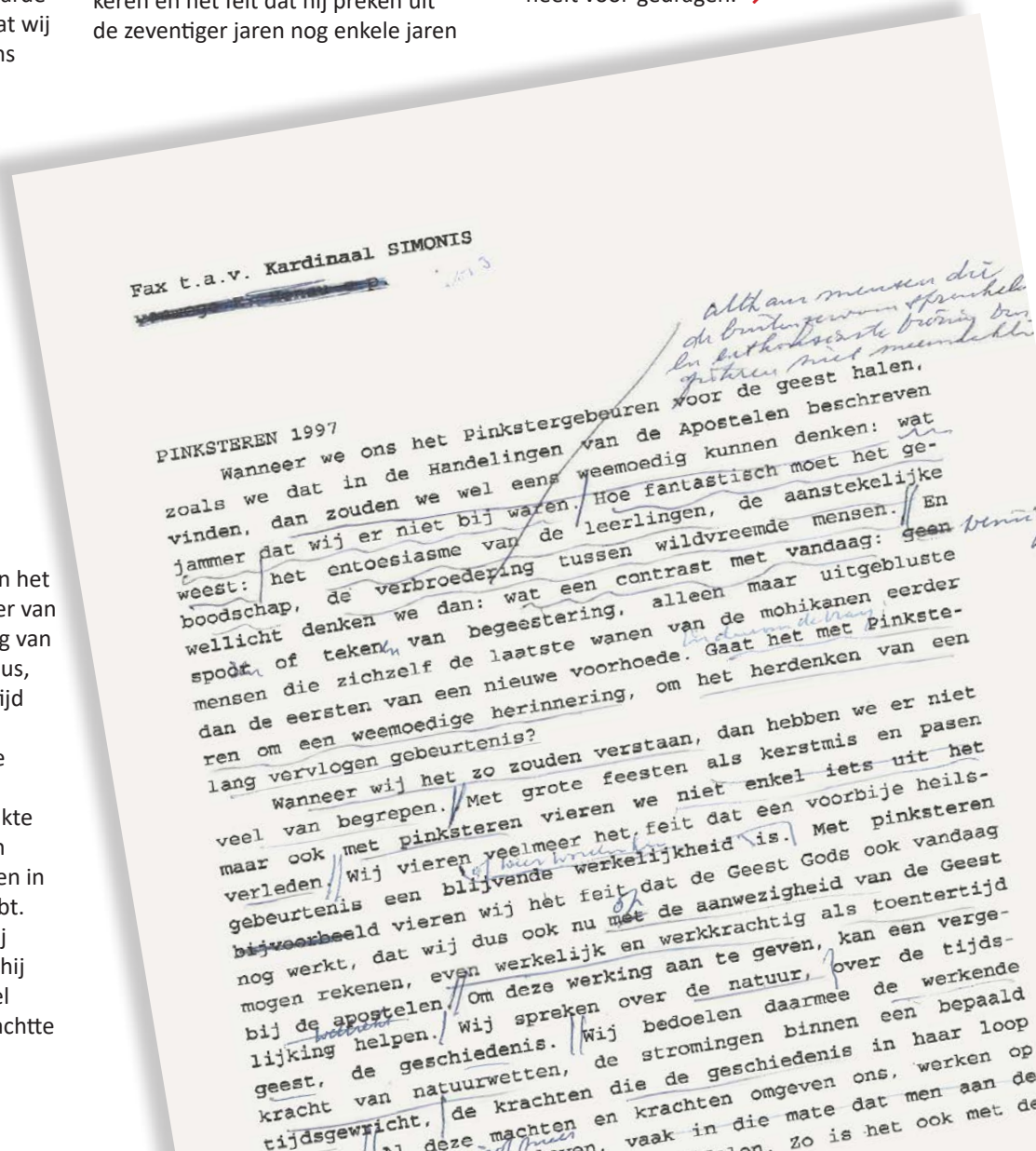
Prekennetwerk

Simonis heeft preken schrijven naar eigen zeggen altijd moeilijk gevonden. Om deze reden ging hij doelgericht en methodisch te werk. Meestal begon hij met preekvoorbeelden te lezen die hij dan herschreef naar zijn eigen verhaal. De door hem geschreven preken en zijn preekvoorbeelden bewaarde Simonis in een archief dat geordend was op de liturgische kalender en op onderwerp of gelegenheid. De preken die hij schreef gebruikte hij vaak meerdere keren en het feit dat hij preken uit de zeventiger jaren nog enkele jaren

voor zijn emeritaat heeft voorgedragen, wekt de indruk dat zijn opvattingen over het geloof en prediking niet bijzonder veranderd zijn door de jaren heen.

Interessant is het om te kijken naar de preekvoorbeelden die in het archief aanwezig (of juist afwezig) zijn. Opvallend genoeg bewaarde Simonis, in het op het liturgisch jaar geordende prekenarchief geen preken van bekende conservatieve broeders in het ambt zoals Gijsen, maar wel van (gematigd) progressieven zoals bisschop Ad van Luyn. Naast Nederlandse, Duitse, Franse en Italiaanse bisschoppen treffen we ook bijzonder veel dorpspastoors en religieuzen aan. Uit de correspondentie die erbij zit blijkt dat Simonis velen van hen had verzocht hun preken naar hem op te sturen.

Een bijzondere belangstelling had Simonis voor de preken van de Vlaamse pater passionist Ernest Henau, een theoloog gespecialiseerd in homiletiek die ook enige tijd in Nijmegen heeft gedoceerd. Simonis vond de preken van de pater zo goed dat hij er meerdere zelf heeft voor-gedragen. →

Simonis speelt op het orgel van Banneux in 1993, een bekende Mariabedevaartsplaats in de provincie Luik (België).

Conservatieve bisschop?

Is Simonis het best te beschrijven als verstokte conservatief (zoals hij vaak wordt omschreven)? Naar eigen zeggen was hij behoudend zoals Sint Paulus en wilde hij “bewaren wat niet verloren mag gaan en veranderen wat veranderd moet worden”. In zijn biografie *Kerkleider in de branding* typeert Ton Crijnen Simonis als “een redelijk intelligente, pastoraal bewogen man met een degelijke (hoewel verouderde) theologische bagage” die vaak ten onrechte als reactionair is af-geschilderd. Bij de uitvaartmis op 10 september 2020 benadrukte opvolger kardinaal Eijk met name de orthodoxie en trouw van Simonis in zijn welkomstwoord: “altijd vrijmoedig getuigend van het geloof zoals Christus dat ons heeft geopenbaard”. Voormalig hulpbisschop De Korte vestigde in de preek de aandacht op de pastorale kwaliteiten van de kardinaal: “in de preekstoel een rechtzinnige leeuw en in de biechtstoel een zachtmoedig lam”. Persoonlijke vriend Paul van Geest vestigde tot slot de aandacht op de persoon Simonis en hoe hij zijn bisschopsambt – dat hem te midden van polarisering vaak zwaar was – en zijn laatste dagen heeft doorleefd en daarbij kracht putte uit zijn geloof. Komen de ‘pastorale houding’ en de ‘rechtzinnigheid’ van de kardinaal ook tot uitdrukking in zijn preken? Voor het beantwoorden van die vraag zijn de Pinksterpreken een relevante bron.

In een tijd dat katholiek Nederland sterk gepolariseerd was riep hij in zijn Pinksterpreken vooral op om de eenheid met Rome te bewaren. Uit zijn preken

blijkt een visie van de Kerk die haaks stond op de democratische visie die de progressieven voorstonden door zijn aandacht voor de rol van de apostelen en hun opvolgers de bisschoppen. “Zijn ook wij wellicht te veel beïnvloedbaar voor eigentijdse visies, die de leiding van de Heilige Geest menen te kunnen lokaliseren binnen een al te eenzijdig autonoom en individualistisch denken? Wanneer dit het geval is, zouden we ons op een gevaarlijke weg begeven. Want dan miskennen we de wijze waarop de Heilige Geest als Helper werkzaam is. Op Pinksteren wordt duidelijk dat Hij over de apostelen en de andere leerlingen als gemeenschap neerkomt.” (Morgenwijding, 1992)

'In de preekstoel een rechtzinnige leeuw en in de biechtstoel een zachtmoedig lam'

Uit het feit dat Simonis bijzonder belang hechtte aan de verstaanbaarheid van zijn preken blijkt echter ook zeker zijn grote pastorale bewogenheid. In het zoeken naar inspiratiemateriaal ging hij vaak voorbij aan theologische verschillen en liet hij zich door zeer diverse bronnen inspireren. Uit het feit dat Henau en andere prekenauteurs vaak een iets andere visie op het geloof hadden dan hij zelf had (Henau was betrokken bij de Charismatische Vernieuwing), blijkt opnieuw dat Simonis naast exegete

een bijzondere aandacht had voor de verstaanbaarheid van zijn preken. Het schrijven van een preek vond Simonis moeilijk omdat hij het belangrijk vond dat de boodschap aankwam bij alle verschillende soorten gelovigen in de kerkbanken.

Nieuw onderzoek

Het prekenarchief van Simonis kan ons veel vertellen over de denkbeelden van een sleutelfiguur uit de geschiedenis van de Nederlandse Kerkprovincie en de communicatie tussen de Kerk en gelovigen. Dat het prekenarchief informatie bevat over tot nu toe onbelichte aspecten van het leven en denken van de kardinaal blijkt al uit de rol die pater Henau speelt in het archief. In de zeer uitgebreide biografie van Ton Crijnen komen deze contacten tussen Simonis en Henau niet aan de orde. Dit terwijl de preken in het archief toch getuigen van een niet te verwaarlozen invloed op Simonis.

Omdat een preek in een liturgische setting wordt gehouden is het een heel ander soort bron dan een mediaoptreden. Dit is de visie die daadwerkelijk van de kansel verkondigd werd. Dit is hoe de prediker daadwerkelijk het evangelie uitlegde aan zijn gelovigen. De Katholieke Kerk heeft een vast lezingenrooster met (sinds *Vaticanum II*) drie cycli van een jaar. Naast deze lezing waarop wordt gereflecteerd nemen veel predikers – Simonis voorop – de gelegenheid om uit te wijden over actualiteiten in Kerk en maatschappij. Preken kunnen onderzoekers dan ook veel vertellen over de visie van de prediker op zowel het evangelie als de actualiteit. Ongetwijfeld zullen de preken van Simonis uitkomst kunnen bieden in de vraag of hij daadwerkelijk zo’n cultuurpessimist was. Historisch onderzoek naar moderne preken is een nog grotendeels onontgonnen gebied.

In 2020 promoveerde Lars Peetam op een theologische studie van de prediking van Piet Penning de Vries SJ. Naar de prediking van Nederlandse katholieke bisschoppen is tot nu toe echter nog nauwelijks onderzoek gedaan. In protestantse kring is recente-lijk juist steeds meer onderzoek naar prediking tot stand gekomen, waarmee zinvolle vergelijkingen gemaakt zouden kunnen worden. Het onderzoek naar katholieke preken kan dus nog wel een inhaalslag gebruiken. Het is een vruchtbare bodem voor toekomstig onderzoek. ¶

Erfgoedschat

De kinderen

van Gérard Klijn

Het KDC bewaart tienduizenden foto's van fotograaf Gérard Klijn (1940-2014). Hij trok vanaf 1966 decennialang als fotojournalist de wereld over om mensen in ontwikkelingsgebieden en conflicthaarden vast te leggen. Zijn foto's verschenen in kranten en tijdschriften in Nederland en Duitsland. Omdat hij veel van zijn werk maakte in opdracht van de katholieke kerk in beide landen, kwam Klijn in 2001 met het KDC overeen zijn fotocollectie en persoonlijke papieren archief daar onder te brengen. Na zijn overlijden in 2014 vond de archiefoverdracht plaats. De collectie bestaat uit circa 140.000 negatieven en foto-afdrukken, 24.000 originele kleurendia's, plus een bescheiden archief met voornamelijk familiefoto's, knipsels en notitieboekjes.

Het KDC werkt aan een groot digitaliseringsproject waarbij een groot deel van alle foto-afdrukken wordt gescand en ingevoerd in onze online raadpleegbare catalogus. Collectiespecialist Marieke Smulders vertelt meer over de collectie en toont u een paar van de mooiste exemplaren.

Tekst: Marieke Smulders

Beeld: Gerard Klijn, collectie KDC

Schoolmeisje in Sudan, jaren 1980 →

Gérard Klijn laat ons kennis maken met een wereld ver van ons bed

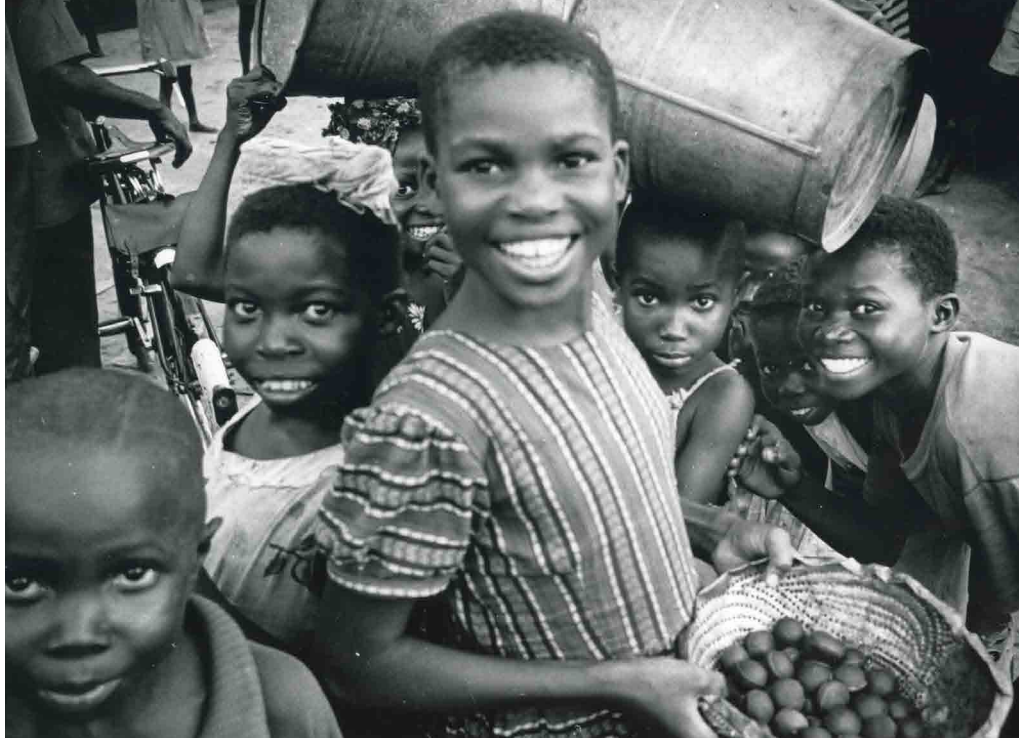
De collectie Gérard Klijn laat ons kennis maken met een wereld ver van ons bed die we vooral kennen van het journaal. Klijn fotografeerde mensen van alle leeftijden die geconfronteerd werden met armoede, oorlog, verwoesting, honger en uitzichtloosheid. De fotograaf heeft op zijn talloze reizen oog in oog gestaan met menselijk leed dat het voorstellingsvermogen van de gemiddelde Nederlander ver te boven gaat. Op alle plekken ter wereld die hij bezocht, kwam hij ook kinderen tegen. Op een van zijn eerste fotoreizen die hij maakte fotografeerde hij een broodmager jongetje met grote ogen in het door hongersnood getroffen India. Een aangrijpend beeld dat werd ingezet bij de fondsenwerving door zijn opdrachtgever Novib, en dat door de World Press Photo-jury in 1967 werd gewaardeerd met een eerste prijs in de categorie 'meest artistieke persfoto'. Klijn zou in de jaren daarna nog diverse malen in de prijzen vallen met verschillende onderwerpen en reportages. →

Uitgehongerd jongetje in een vluchtelingenkamp in Bihar (regio in India), 1967. Met dit aangrijpende beeld won hij in datzelfde jaar de World Press Photo.

Meisjes op de straten van Bahrein, 1974. Deze eilandstaat in de Perzische Golf was toen net drie jaar onafhankelijk van Groot-Brittannië en er was veel politieke onrust in het land.

In de jaren die volgden fotografeerde hij kinderen die slachtoffer waren van geweld en hongersnood, maar ook jongens en meisjes die het beste probeerden te maken van hun eigen situatie. Kinderen op de vlucht, kinderen die ondanks de armoede waarin ze opgroeiden met veel levenslust de camera inkijken, maar ook kleine jongens die door Afghaanse verzetsstrijders met houten speelgoedwapens werden klaargestoomd voor de echte strijd. We tonen hier een willekeurige selectie van deze foto's met kinderen. Van veel foto's is op dit moment nog onbekend of en zo jaar waar en wanneer deze foto's werden gepubliceerd. Gérard Klijn hield notitieboekjes bij van de werkreizen die hij maakte; in zijn archief bevinden zich er vijftig. Ze hebben betrekking op reizen naar ongeveer veertig verschillende landen in Afrika, Azië en Zuid-Amerika in de periode van 1966 tot 1999. Deze dagboekjes plus de knipsels van gepubliceerde foto's die zich in het (nu nog slechts gedeeltelijk ontsloten) Klijn-archief bevinden, vormen relevant en interessant onderzoeksmateriaal voor onderzoekers die geïnteresseerd zijn in bijvoorbeeld beeldvorming en persfotografie. We hopen dergelijke onderzoekers in de toekomst in het KDC te kunnen verwelkomen. ¶

Kinderen in een opvangkamp in Biafra (regio in Nigeria), 1968. De burgeroorlog in Nigeria (1967-1970) was een strijd tussen de christelijke en islamitische bevolkingsgroepen, die voortvloeide uit post-koloniale spanningen in het land.

Jongens worden als soldaat getraind in een vluchtelingenkamp in Pakistan, 1985.

Moeder en dochter bij een kerkelijke viering in Guatamala, 1981.

Joodse kinderen in kibboets Ramat Rachel in Israël in 1967. Deze nederzetting ligt in de frontlinie van het Palestina-Israël conflict.

De grote emancipator

een nieuwe biografie

Interview met auteurs

Historicus en journalist Ton Crijnen heeft kloeke biografieën op zijn naam staan, over Titus Brandsma en kardinaal Ad Simonis, die algemeen de aandacht trokken. Neerlandica en juriste Ina Herbers, die eveneens menige historische en sociaal-maatschappelijke publicatie het licht deed zien, schreef samen met hem een levensbeschrijving van Pieter Callenfels, NSB-burgemeester van Vlissingen en later Woerden. Beiden beviel die samenwerking zo goed dat ze zich nu hebben gewaagd aan een omvangrijke biografie van de staatsman die een reusachtig standbeeld in zijn geboorteplaats Tubbergen heeft staan en van wie straatborden en scholen nog steeds zijn naam dragen. Maar toch is de herinnering aan hem grotendeels uit het collectieve geheugen van hedendaags Nederland verdwenen.

Het gaat hier om de priester dr. Herman J.A.M. Schaeppman (1844-1903), hoogleraar in de theologie, maar in zijn tijd vooral befaamd om de bezielende politiek-maatschappelijke redevoeringen die hij hield en de lyrische poëzie die hij publiceerde. Toch is dat, bijna 120 jaar na zijn dood, niet de reden waarom beide auteurs het alleszins de moeite waard vonden om een vuistdik boek aan deze kleurrijke figuur te wijden. Dat ligt volgens hen meer in het feit dat hij de rooms-katholieken mobiliseerde voor een centrale rol op het Binnenhof en dat hij de onderdrukte katholieke arbeiders stimuleerde om hun lot eindelijk in eigen hand te nemen.

Tekst: Hans Krabbendam, namens de redactie | **Beeld:** collectie KDC

Foto boven: Schaeppmans woon- en werkkamer in het Groot-Seminarie Rijsenburg | Bron: *Katholieke Illustratie*, nr. 11 (1903)

over Herman Schaepman

Ton Crijnen en Ina Herbers

Voor Crijnen, voormalig adjunct-hoofdredacteur van het weekblad *De Tijd* en oud-redacteur religie en filosofie bij het dagblad *Trouw*, en voor Herbers, jarenlang werkzaam in volwassenenonderwijs, is Schaepman altijd een vertrouwde naam gebleven. Dat begon al tijdens hun schooltijd in de jaren vijftig van de vorige eeuw toen zijn nagedachtenis nog behoorlijk levend was. Zo werd elke vergadering van de KVP, toen een belangrijke politieke macht, afgesloten met de hymne 'Aan U, o Koning der Eeuwen' die Herman Schaepman in 1871 had geschreven en waarvoor de toen befaamde componist Johannes Verhulst, natuurlijk ook van rooms-katholieke huize, de muziek verzorgde.

In die naoorlogse jaren verschenen maar liefst drie biografieën over de man die tijdens zijn leven eerbiedig 'de Doctor' werd genoemd, niet alleen in katholieke kringen, maar ook daar buiten. De belangrijkste was de trilogie die Jan Witlox, hoofdredacteur van *de Maasbode*, begin 1960 het licht deed zien en die vooral aandacht besteedde aan Schaepmans politieke leven. In de tijd vóór 1940-'45 was zijn doen en laten ook al uitvoerig beschreven. De eerste keer door de Vlaming Jules Persyn, hoogleraar moderne Nederlandse letteren aan de universiteit van Gent. Deel één verscheen in 1912, nummer drie postuum in 1927.

Aan dit standaardwerk waren en zijn alle na hem komende biografen schatplichtig. Persyn is namelijk nog in de gelegenheid geweest om, naast de Doctor zelf, ook familie, vrienden en tijdgenoten te bevragen en authentieke documenten veilig te stellen. Daarna vernietigde een neef Schaepmans hele archief. Dit conform de wens van zijn

overleden oom. Sinds het begin van de jaren zestig van de vorige eeuw begon de aandacht voor zijn persoon geleidelijk af te nemen. Al is er het Schaepmanfonds dat deze trend probeert te keren.

Niet Abraham Kuiper, maar Schaepman was de initiator van de schoolstrijd

Redactie (R): *Waarom na al die biografieën dan toch nog een nieuw exemplaar geschreven?*

De auteurs (A): 'Omdat alle voorafgaande levensbeschrijvingen van Schaepman in meerdere of mindere mate mank gaan aan gelijke euvels: het waren of hagiografieën en/of ze drongen niet echt door tot de innerlijke drijfveren van de Doctor. Hierdoor konden ze zijn opvallende persoonlijke ontwikkeling moeilijk verklaren. Daarnaast plaatsen ze Schaepman te weinig binnen de ontwikkelingen van zijn eigen tijd. Die ligt inmiddels zo ver achter ons dat er veel toelichting nodig is om te begrijpen waarom de Doctor handelde zoals hij deed. De laatste tijd zijn echter diverse, op historisch onderzoek gebaseerde, wetenschappelijke publicaties verschenen die een beter inzicht geven in een breed scala aan facetten die samenhangen met het Nederland van de negentiende eeuw. We hebben daar gretig gebruik van gemaakt.'

Bij het doorploegen van alle vorige Schaepmanbiografieën ontdekten we ook een aantal fouten. Neem het decennialange gevecht voor overheidssubsidie aan het bijzonder lager onderwijs: de Schoolstrijd.

Het initiatief daartoe is altijd aan Abraham Kuiper (ARP) toegeschreven. Wij laten echter zien dat Schaepman de initiatiefnemer was. Hetzelfde geldt voor het 'non-possumus', de eis van de confessionelen, maart 1886, in de Tweede Kamer, dat ze pas zouden toestemmen in herziening van de grondwet als eerst de financiële gelijkstelling van liberaal en confessioneel onderwijs zou worden gerealiseerd. Ook op dit punt geven we de Doctor de eerste plaats die hem toekomt en niet, zoals gebruikelijk, aan de ARP' er De Savornin Lohman.

Uit de vrijwel dagelijkse rapportages van de achtereenvolgende pronuntii in Den Haag aan de opperste leiding in Rome [paus Leo XIII en diens kardinaalstaatssecretaris Rampolla] en vice versa viel ook interessant nieuws te halen. Op basis van die verslagen weten we nu dat Rome regelmatig probeerde te interveniëren in de Nederlandse politiek. Herman Schaepman fungeerde met enige regelmaat als boodschappenjongen van het Vaticaan. Zo liet hij zich in december 1876 door Rome ertoe overhalen om in *De Tijd* het fakebericht op te nemen als zou de nieuwe Italiaanse regering uit zijn op de ondergang van de Heilige Stoel. Aanvankelijk schikte Schaepman zich in de rol van behartiger van de belangen van paus en curie, maar gaandeweg ging hij steeds zelfstandiger opereren en benutte de 'Dottore' zijn Vaticaanse relaties ook in omgekeerde richting, om zo de Nederlandse politieke belangen te behartigen. Zo verdedigde hij, tegen de wil van het Vaticaan, het nut van een uitbreiding van het kiesrecht. In Rome accepteerde men dat stilzwijgend omdat hij daar te belangrijk was en de sympathie van Leo XIII genoot.' →

Schaepman was meer de denker, Alfons Ariëns was de doener

R: En verder?

A: 'Verder onderstrepen we in het boek dat Schaepmans leven niet los kan worden gezien van de manier waarop Nederland zich in die tijd moderniseerde. Dat ging sneller dan historici lange tijd voor mogelijk hielden. Die klampten zich vast aan het waanidee dat ons land zich tot 1900 in de ijzeren greep bevond van Potgieters 'Jan Saliegeest' die elke materiële vernieuwing leek te verstikken en ons achterin de rij scheen te plaatsen van moderne Europese naties.

In werkelijkheid kreeg de industrialisatie ook in ons land redelijk snel voet aan de grond, misschien wat later dan elders in West-Europa, maar dan was dit meer omdat men eerst de kat uit de boom wilde kijken, dan dat men tegen modernisering was. En dus werden ook hier de eerste spoorlijnen aangelegd en kanalen gegraven, deden door stoom aangedreven spinnerijen en weverijen hun intrede.

Schaepman was een van de eersten onder de rooms-katholieke intelligentsia die in de gaten kreeg dat er concrete overheidsmaatregelen nodig zouden zijn om aan de uitwassen waarmee die industrialisatie gepaard ging een halt toe te roepen. De bestrijding ervan uitsluitend over laten aan het particuliere initiatief, met name de Kerk, bleek geen optie meer. Daarom begon hij initiatieven te ontwikkelen om de katholieke arbeiders te beschermen tegen het gevaar van verpaupering. Zij behoorden tot de armste categorie binnen de Nederlandse samenleving. Gevolg van de discriminatie waaraan het rooms-katholieke volksdeel ruim twee eeuwen lang was blootgesteld. Daarbinnen bleek de positie van de arbeiders het slechtst, vaak nog beroerder dan die van hun niet-roomse collega's. Als gevolg hiervan waren criminaliteit en drankzucht onder hen relatief het grootst. Een in hoge mate ultraconservatieve clerus, het merendeel van de bisschoppen voorop, had daar aanvankelijk veel te weinig oog voor. En de katholieke politieke elite, voornamelijk rijke industriëlen uit het zuiden, al evenmin. Beide elitaire groepen waren lange tijd tegen elke poging daar substantieel verandering in te brengen.'

Portret uit persoonlijk archief Schaepman

R: Was het stichten van een eigen politieke partij echt zo belangrijk voor de emancipatie van de Nederlandse katholieken? Die gedijden toch veel meer te midden van het maatschappelijk middenveld en minder in de politiek?

A: 'De Kamerzetels waren tot het einde van de negentiende eeuw voornamelijk in handen van de bezittende klasse. Onder de katholieken was dat niet anders. De meeste van hun parlementariërs keken nauwelijks verder dan de eigen elitaire kring. De cruciale rol van Herman Schaepman bestond erin dat hij de andere standen ook bij de politiek betrok. Hij bezat daarbij voldoende statuur om tegenwicht te kunnen bieden aan de behoudzucht van de roomse elite en zo een weg te banen voor geloofsgenoten die zich serieus op de sociaal-politieke agenda richtten.

De Doctor was een progressieve ultramontaan die er, dankzij een mix van pragmatisme en principieel gedrag, in slaagde de valkuil van het aardconservatisme te vermijden waarin Franse ultramontanen als Louis Veuillot waren gevallen en daar nooit meer uit waren geklommen. Een langdurig maatschappelijk isolement was de prijs die de Doctor voor deze morele en politieke evenwichtskunst moest betalen.'

R: Jullie zien Schaepman als de geestelijk vader van de christendemocratie, maar hij stond toch scherp afwijzend tegenover protestanten? Hij wilde wel met hen samenwerken in een coalitie, maar niet in één partij. Kon hij iets als het CDA voor zich zien?

A: 'Schaepman stapte over zijn antipathie voor calvinisten heen. Hij beseftte al snel dat alleen politieke confessionele samenwerking eventueel zou kunnen leiden tot het door hem gewenste doorbreken van de liberale hegemonie in het parlement. En dat zou dan weer resulteren in de door rooms-katholieken en antirevolutionairen nagestreefde subsidiëring van het bijzonder onderwijs.

Schaepman was bepaald niet tegen een christendemocratische partij. Sterker nog, hij had deze al in 1875 gepropageerd, in navolging van de Duitse Centruumpartij. En ook in zijn befaamde 'Proeve' had hij het erover. Maar beide keren stuitte het plan op de onwil van ARP-leider Abraham Kuyper. Dat blijkt de rode lijn in bijna ons hele boek: Schaepman die voortdurend bereid is tot concessies tegenover de calvinisten, terwijl hun politieke leider hardnekkig de boot afhoudt. Totdat Kuyper rond de eeuwwisseling eindelijk ook tot de conclusie komt dat nauwe samenwerking met de door hem zo verfoeide 'papen' de enige weg is naar confessionele regeringsmacht.

In de korte periode dat beide partijen voor die tijd al aan het bewind waren (kabinet-Mackay, 1888-'91) had Abraham Kuyper de zaken alleen maar tegengewerkt. Dit tot grote irritatie van zijn eigen fractieleider, De Savornin Lohman, toch ook niet bepaald een vriend van de roomsen (behalve van Schaepman).'

R: Krijgt Schaepman in jullie boek bij de bestrijding daarvan niet teveel eer, ten nadele van zijn geloofs- en priestergeenoot Alfons Ariëns? Die zette zich concreet in voor het lot van de arbeiders in Twente en de rest van het Utrechtse.

A: 'Dat vinden we niet. Wij geven allebei de mannen het volle pond. Schaepman was de denker, Ariëns meer een doener. Daarom vulden ze elkaar aanvankelijk goed aan. Zonder de weidse blik en het politiek inzicht van Schaepman had Alfons Ariëns nooit zijn rooms-katholieke vakbeweging kunnen opbouwen. Maar het omgekeerde geldt evengoed, want zonder de praktische daadkracht van Ariëns was het Schaepman evenmin gelukt. Die miste het inlevingsvermogen voor de ellende waarin de arbeiders leefden en werkten. Zoals een van hen het uitdrukte: "We bewonderden de Doctor, maar van de kapelaan hielden we".

Auteurs Ton Crijnen en Ina Herbers

De laatste stond op grond van zijn rol als zielzorger dichter bij de arbeiders en hun gezinnen en zag dagelijks hun lief en vooral hun leed. Het is jammer dat karakterverschillen en tegengesteld inzicht beide mannen uiteindelijk toch uit elkaar dreven. Maar ook daarna was er tot het einde toe nog steeds wederzijdse waardering.

Zo legde de Doctor testamentair vast dat Ariëns hem diende op te volgen als voorzitter van de katholieke Kamerclub, lees: als fractieleider in de Tweede Kamer. Terecht heeft men die wens genegeerd, want betrokkene was daarvoor ongeschikt. Maar het tekende de onderlinge sfeer. Op zijn beurt toonde Ariëns zich oprecht diep bedroefd toen hij uit Rome het bericht ontving van het overlijden van de man die hij zijn leven lang als de grote leermeester had beschouwd.

De Doctor had in hem, zijn voormalige student op het grootseminarie, met scherpe blik de man gezien die zijn progressieve ideeën op het gebied van arbeiders-emancipatie in praktijk kon brengen. Al in 1887, vier jaar voor het verschijnen van de sociale encycliek *Rerum Novarum* van paus Leo XIII had Schaepman in de gaten dat de katholieke arbeiders zich dienden te verenigen, om zo weerstand te kunnen bieden aan de werkgevers die hen uitbuitten. Hij beseftte ook dat dit verenigen niet van bovenaf voor hen moest worden geregeld, maar dat ze het van onderop zelf dienden te realiseren. Een soort arbeiderszelfbestuur avant la lettre.

Schaepman was mordicus tegen de ideeën van Willem Passtoors. Die had in het bisdom Haarlem een katholieke Volksbond opgericht waarvan zowel werkgevers als werknemers lid konden worden. De praktijk leerde echter dat hier de 'bazen' het toch weer voor het zeggen kregen, ten nadele van de 'knechten'. Ariëns toonde zich toegevoender tegenover de Volksbond, een van de redenen waarom er spanningen ontstonden tussen hem en de Doctor. Ook de bisschoppen waren verdeeld. De aartsbisschop steunde Schaepman, de rest was voor Passtoors.'

R: Is het conflict tussen Schaepman en Ariëns niet ten dele te wijten aan het feit dat Schaepman vaak te dominant, te eigengereid was? En heeft hem dat ook niet op het politieke vlak soms parten gespeeld?

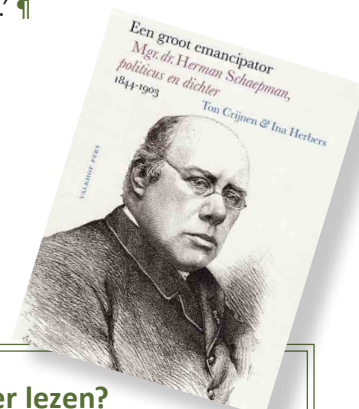
A: 'Ja, daar heeft u een punt. Schaepman bezat een tegenstrijdige persoonlijkheid. Diepe gelovigheid ging hand en hand met een epicuristische levensstijl - dat laatste was mede de reden waarom pogingen om een proces tot zijn zaligverklaring op te starten mislukten - realisme met overdreven optimisme, hartelijke medeleven met een soms onverdraagzame manier van met diezelfde personen omgaan. Vooral als men het waagde op sociaal, politiek of cultureel vlak met de Doctor van mening te verschillen. Daarbij valt op dat hij beter tegen kritiek van niet-katholieken kon, dan wanneer die uit de mond of de pen van eigen geloofsgenoten kwam.

Opmerkelijk is ook dat veel vrienden die door Schaepman op onheuse manier werden bejegend, hem toch bijna altijd trouw zijn gebleven. Ariëns is hiervan een sprekend voorbeeld. Schaepman had regelmatig botte kritiek op zijn sociale medestrijder uit Enschede, maar het enige negatieve dat Ariëns zeven jaar na Schaepmans dood over hem wist op te merken was: "Ja, het giste wel eens tussen ons".

Op politiek vlak heeft zijn scherpe tong ook regelmatig tegen hem gewerkt. Openlijk verkondigen dat je een hekel hebt aan Brabanders en Limburgers is niet slim als de meerderheid van je collega's in de katholieke fractie uit die regio's komt. Afgezien van hun uiteenlopende politieke overtuigingen - hij progressief, zij conservatief - vergrootte dit niet hun bereidheid hem politiek ter wille te zijn.'

R: Was Schaepman in jullie ogen een groot dichter?

A: 'Nee, maar in zijn beste gedichten - Aya Sofia en Frans Hals - ook weer niet zo slecht als latere critici beweerden. Bij veel katholieken was hij tijdens zijn leven zeer populair omdat hij begrijpelijk dichtte, voor gewone mensen. Poëzie moest in Schaepmans ogen ontroeren en dat kon Schaepman in katholieke kring als weinig anderen. Zijn Pius Cantate ("Aan U o, Koning der Eeuwen") is een lofzang op Christus Koning, maar functioneerde ook als steunbetuiging aan de toenmalige paus Pius IX. Dat lied was lange tijd een klassieker die tijdens de hoogtijdagen van de katholieke zuil, op talrijke bijeenkomsten uit volle borst werd meegezongen. Het versterkte het wij-gevoel dat zo hard nodig was tijdens de periode van rooms-katholieke emancipatie.' ¶

Verder lezen?

Het boek van Ton Crijnen en Ina Herbers, *Een groot emancipator. Mgr. dr. Herman Schaepman, politicus en dichter (1844-1903)*, verschijnt in februari 2022 bij uitgeverij Valkhof Pers.

Op zoek naar een

Gecombineerde datasets brengen Nederlandse

KDC

18

In de twee decennia na de Tweede Wereldoorlog besluiten 400.000 Nederlanders hun sobere bestaan in Nederland achter zich te laten. Op zoek naar een betere toekomst belandt dertig procent in Australië, waaronder ruim 50.000 katholieken. Vanwege de angst voor overbevolking stimuleerde de Nederlandse overheid haar inwoners om te vertrekken. In Australië was juist een nijpend tekort aan arbeiders waardoor de nieuwelingen, vooral uit West Europa, meer dan welkom waren. Het leek een droomsценario, maar intussen weten we dat de werkelijkheid heel anders, vaak veel grimmiger, was. In aanvulling op individuele familiegeschiedenissen zijn migratiehistorici geïnteresseerd in de patronen van selectie, motivatie, integratie en terugkeer. Om die onderdelen van het migratieproces te kunnen overzien zoeken ze naar manieren om de levensloop van migranten te reconstrueren. Het Huygens ING (KNAW) werkt aan een methode om een dergelijke levensloopreconstructie mogelijk te maken door het digitaal koppelen van verschillende archiefcollecties in beide landen met behulp van de emigranten-registratiesystemen die indertijd gebruikt werden. Het werkt daarbij samen met het KDC en de nationale archieven in Nederland en Australië en maakt gebruik van hun emigratiecollecties.

Aan de Radboud Universiteit boog een groep van zes masterstudenten zich over de vraag hoe uitgelegd kan worden hoe je die levenslopen nu precies kunt vinden en reconstrueren door gegevens uit deze grote databestanden met elkaar te combineren. Dossiers van honderden katholieke Brabanders, verzameld door de Bossche Diocesane Bond van de Katholieke Arbeiders Beweging, bleken een rijke bron om in kaart te brengen hoe de individuele ervaring onderdeel was van het gemeenschappelijke patroon. Met inachtneming van de privacyregels, werd een gezin eruit gelicht.

Tekst: Frans Kosterman | **Beeld:** NA, NAA, KDC

Tientallen Nederlanders aan de reling van een schip wachtend op vertrek naar Australië terwijl familie op de kade toekijkt, circa 1950. Plaats onbekend | Bron: Nationaal Archief

Op donderdag 3 maart 1955 kwam de Brabantse wever Andreas Hubertus van der Linden met zijn gezin bestaande uit zijn vrouw en twee kleine kinderen aan in de haven van Melbourne. Anderhalve maand eerder was het gezin uit het Brabantse Heeze vanuit Rotterdam met het schip 'Sibajak' vertrokken naar het land dat hun welvaart en welzijn moest brengen. Heeze was door de oorlog economisch zwaar getroffen en de wederopbouw verliep zeer moeizaam. Om enige vorm van inkomen te genereren had Andreas enkele baantjes in de omgeving aangenomen. Eerst als tuinier bij een rijke familie in Sterksel en vervolgens als machinebediende bij onder meer Philips, maar deze banen boden te

beter leven

levensgeschiedenissen van migranten naar Australië in kaart

weinig toekomstperspectief. Hij had wel enige tientallen guldens kunnen sparen, maar dat was onvoldoende om de overtocht te kunnen betalen. Dankzij het nieuwe naoorlogse beleid kon de Emigratiedienst de overtocht subsidiëren.

Brabantse emigratie

Op 10 december 1949 was Andreas getrouwd met Maria Catharina Smulders. Samen woonden ze in Heeze waar ze in 1951 hun eerste kind kregen en in 1952 hun tweede. Na een negen maanden durende cursus Engels besloot Andreas met zijn gezin de oversteek naar het aangeprezen Australië te wagen. Zijn vrouw heeft geen cursus Engels gevolgd.

Bij aankomst in Australië kwam het gezin terecht in het Maribyrnong Migrant Hostel in een buitenwijk van Melbourne, dichtbij de verschillende industriegebieden.

Andreas en Maria van der Linden
Bron: National Archives Australia

Hoewel de naam hostel iets aangenaams suggereerde, was het dat niet. Dit 'hostel' was eerst een militair kamp geweest en bestond uit ijzeren hutten omgeven door prikkeldraad zonder echte privacy. Het voorgespiegelde leven in Australië begon iets anders dan verwacht. Vanuit dit 'detentiecentrum' werd gekeken waar vader Andreas kon gaan werken en het gezin Van der Linden zich kon vestigen.

De wederopbouw verliep moeizaam en bood voor sommige te weinig perspectief

Toen de migranten na een lange reis in Australië arriveerden bevond het land zich in een crisis op de huizenmarkt ontstaan vanwege een tekort aan arbeidskrachten en bouwmaterialen. Ook al zou er een woning beschikbaar zijn, dan kon een Nederlandse emigrant dat niet kopen. Tot begin jaren zestig gaf de Nederlandse overheid geen toestemming aan de emigrant om al zijn kapitaal mee te nemen naar het nieuwe vaderland. De export van dit kapitaal zou de deviezenpositie van Nederland verslechteren en het economisch herstel ernstig bemoeilijken. Zonder deze financiële aangewezen op hulp van buitenaf bij het verkrijgen van onderdak. De Australische regering probeerde in de woningnood te voorzien door immigranten in eerste instantie in opvangcentra te huisvesten. Voor een klein deel van de immigranten was dit niet nodig omdat zij een werkgever of familie in Australië hadden die voor hen garant stond of een onderkomen regelde. De familie van der Linden had geen kapitaal, geen contacten en geen bruikbare diploma's. Ze hadden

geen andere keus dan om in het kamp te verblijven. Toen het gezin van Andreas gewend was aan de huidige situatie liet hij zijn achtergebleven familie weten waar ze woonden. Hij probeerde namelijk om ook de rest van de familie Van der Linden over te laten komen. Zijn ouders en enkele broers en zussen die allemaal dicht bij elkaar woonden, toonden ook belangstelling.

Vader Franciscus Marinus van der Linden was al in de vijftig en volgde het spoor van zijn zoon. Hij had verschillende banen in weverijen gehad in de omgeving van Eindhoven en was inmiddels gespecialiseerd in de productie van Buckskin en Jacquard. Samen met zijn vrouw Maria Lucia Boonen en hun acht kinderen vertrokken zij met de SS Waterman en zetten op 4 december 1955 voet aan wal in Melbourne. Een luxe reis was het niet, slechts voor enkele welgestelden was een cabine weggelegd. De overige passagiers sliepen op de grond. Met enkele aanbevelingsbrieven op zak hoopte het gezin op een beter bestaan in Australië.

Veel emigranten hadden moeite met integreren

Het is onduidelijk hoe het de gezinnen verder is verlopen in Australië. We weten enkel dat de hele familie is aangekomen in Melbourne en dat het hen mogelijk is tegengevallen. Veel van de nieuwe Nederlandse migranten in Australië hadden moeite met integreren in de nieuwe samenleving, investeerden onvoldoende in de kennis van de taal en cultuur en ontstegen de slechte leef- en arbeidsomstandigheden nauwelijks. Uiteindelijk keerde ongeveer dertig procent van de Nederlandse emigranten weer terug naar Nederland. →

Het Maribyrnong Migrant Hostel, waar de familie Van der Linden in de jaren 1950 aankwam. Het hostel bevond zich in een buitenwijk van Melbourne | Bron: ABC Australia

Uit het overlijdensregister van Heeze bleek dat Franciscus Marinus van der Linden op 15 september 1968 is overleden in Heeze, hij behoorde tot deze groep remigranten. Over de rest van het gezin is helaas niks bekend.

De katholieke kerk en emigratie

Hoewel het leek alsof gezinnen individueel een beslissing tot emigratie namen, waren ze een onderdeel van een gestructureerd netwerk van nationale overheden en diensten en van maatschappelijke organisaties. Zowel Franciscus als Andreas van der Linden waren lid van de katholieke textielarbeidersbond St. Lambertus. Deze bond maakte deel uit van de nationale Katholieke Arbeiders Beweging (KAB) en die speelde een cruciale rol in de selectie en voorbereiding van de emigratie van de vele katholieke Nederlandse arbeiders. De KAB richtte zich vanaf 1949 actief via hun diocesane bureaus op de leden die wilden emigreren en ondersteunden dat proces. Niet veel later werd de Katholieke Centrale Emigratie Stichting (KCES) opgericht ter coördinatie. Ook de Van der Lindens maakten gebruik van dit orgaan. De KCES hielp niet alleen bij de organisatie in het thuisland maar legde ook contacten met katholieke organisaties overzee. De KCES wilde namelijk niet dat de migrant in zijn 'nieuwe' leven zijn geloof zou verliezen en koos ervoor om het contact te verstevigen door vooraf aan de migratie al veel voorlichting te geven over de aanstaande migratie en in het immigratieland van nazorg te voorzien.

Gecombineerde archieven

Om bloot te leggen hoe de migratieprocessen van Nederlandse emigranten in Australië verliepen is noodzakelijk om de verschillende datasets met elkaar te combineren, vergelijken en aan te vullen. De reconstructie van het emigratieproces van de familie van der Linden is een voorbeeld van het combineren van digitaal beschikbare bronnen uit het KDC, het Nationaal Archief in Den Haag en the National Archives Australia. Deze instellingen hebben hun collecties ter beschikking gesteld voor het onderzoeksproject van het Huygens ING naar migratieprocessen, het migratiebeleid en het erfgoed dat migranten nalaten. Het Nederlandse deel biedt inzicht in het selectieproces en de samenwerking tussen overheid en maatschappelijke organisaties. Vanuit de Australische collecties ontstaat een beeld van de manier van toelating en de mate van integratie. Met behulp van deze bronnen kunnen de persoonlijke verhalen van migranten uit dagboeken of beeldmateriaal in een breder perspectief geplaatst worden.

→ Emigratiekaart Andreas van der Linden. L.b. staan zijn beroep en godsdienst en rechts informatie over zijn meereizende gezin. Vanwege privacy is het adres onleesbaar gemaakt | Bron: Archief Bossche Diocesane Bond van de Katholieke Arbeidersbeweging, 1238

Dankzij deze registratiesystemen komen ook de kandidaten die zich voor emigratie hadden gemeld, maar niet vertrokken zijn in beeld. De namen op de emigratiekaarten uit het KDC werden vergeleken met de vertreklijsten van het Nationaal Archief. Als de naam terug te vinden is in beide archieven werden verschillende variabelen genoteerd zoals de huwelijkse staat, religie, arbeidsomstandigheden, woonplaats, gezinsverhouding en plaats van bestemming. De emigratiekaarten in het KDC en het NA vulden elkaar aan. Bovendien verschaftte het NA informatie over het vervoermiddel en vertrek- aankomstdatum van de migrant. De volgende stap was om de migrant op te zoeken in de database van het Australische archief. Dit archief biedt informatie over een mogelijk strafrechtelijk verleden, medische staat en politieke voorkeur van de migrant. Ook bevat de emigratiekaart in dit archief beeldmateriaal van de migrant en zijn eventuele familie. Met behulp van zoekacties in andere digitale collecties, zoals kranten en lokale geschiedenissen kon de context van de politieke en sociale omstandigheden gedurende het migratieproces worden bepaald.

Om bloot te leggen hoe de migratieprocessen verliepen, moeten we de verschillende datasets combineren

De familie Van der Linden is terug te vinden in de bronnen van het KDC, het NA en NAA (zie onderstaande voorbeeld). De uitkomst van deze manier van werken leverde een handleiding op voor het opstellen van de levensloop van (Brabantse) emigranten naar Australië. Daarmee kan het cultureel erfgoed van de migranten verder worden verzameld.

Bij eventuele correspondentie steeds verwijzen naar nevenstaand dossiernummer.

4/920/031833

VER	Neen.	30	Mar '54	A I
EM	100.-	1	MG 28 03 23	
VL	Maan.	2	VE 29 10 21	
Beroep	Spinner.	3	VP 38 09 18	
Godsd.	R.K.+	4	VK 51 03 24	
Cat.	R.	5	MK 52 04 08	

Vrijgesteld D
startings waarborgsom

Linden, A.B.v.der
Heeze.

Op deze basis kunnen de datasets met foto's en ervaringen worden aangevuld ten behoeve van een digitaal platform dat bestaande en nieuwe collecties verder met elkaar kan verbinden, maar ook nieuwe geïnteresseerden kan betrekken in onderzoek naar de overzeese migrantengemeenschap.

Handleiding en betrokken organisaties

In 2022 wordt er door de betrokken organisaties verder gewerkt aan het uitwerken van een voorbeeld voor het 'digitale platform' op basis van de collecties van NA, NAA en KDC. Bovendien wordt nagedacht over een laagdrempelige manier om particuliere collecties toe te voegen aan het 'digitale platform' om zo de onderzoeksmogelijkheden uit te breiden. Voor de uitvoering van bovenstaande casus is gebruikt gemaakt van een handleiding.

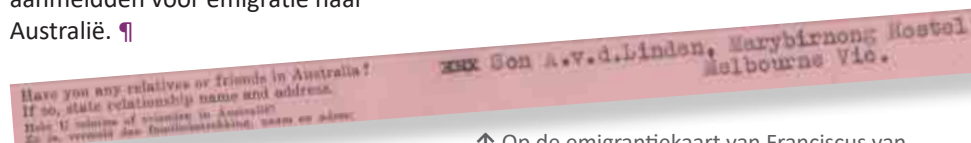
Om bestanden uit de verschillende archieven te raadplegen is een privacyverklaring nodig. Het Huygens ING heeft de beschikking over alle afbeeldingen van de kaarten en mag deze gebruiken voor wetenschappelijk onderzoek. Wanneer men gebruik wil maken van de archieven dient er een privacyverklaring te worden ondertekend.

Voor de casussen die worden verwerkt in het project is expliciet toestemming gevraagd of is gebleken dat de betrokkenen overleden zijn. Het materiaal dat bij de National Archives Australia berust is wel openbaar. De privacygevoelige informatie op de afbeeldingen in de uitwerking van dit voorbeeld is geblurred.

De casus Van der Linden maakt deel uit van een webpresentatie die in opdracht van het Huygens ING is ontwikkeld. Het is een kleinschalige proof of concept in het project Dutch Abroad - Destination Australia. Daarnaast vervullen ook het Nationaal Archief te Den Haag en de National Archives Australia een rol door het digitaliseren van hun betrokken collecties. Tot slot heeft ook het Katholiek Documentatie Centrum een belangrijke rol gespeeld. Deze instelling heeft zogenaamde pre-selectiedossiers gedigitaliseerd van potentiële Nederlandse emigranten, die zich via de Bossche Diocesane Bond van de Katholieke Arbeiders Beweging aanmeldden voor emigratie naar Australië. ¶

Franciscus en Maria van der Linden volgden hun zoon Andreas, nadat hij naar Australië geëmigreerd was. Hij lijkt echter te behoren tot de groep Nederlandse migranten die uiteindelijk terugkeerde naar Nederland, want volgens het overlijdensregister van zijn geboortedorp Heeze is hij daar begraven.

↑ Op de emigrantiekaart van Francisus van der Linden vermeldde hij dat zijn zoon Andreas al in Australië woonde.
Bron: National Archives Australia

← Brief van de gemeente Heeze waarin de emigratie van de families van der Linden wordt besproken met het emigratiebureau te Tilburg | **Bron:** Archief Bossche Diocesane Bond van de Katholieke Arbeidersbeweging, 1240, collectie KDC

Meer weten?

Bezoek voor meer informatie de websites van de samenwerkende instellingen.

National Archives Australia

<https://www.naa.gov.au/explore-collection/immigration-and-citizenship/passenger-arrival-records>

Huygens ING

<https://www.huygens.knaw.nl/projecten/migrant-mobilities-and-connection/>

Nationaal Archief

www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/index/nt00335?searchTerm=emigratie%20Australia

KDC

www.ru.nl/kdc/

Wat drijft een vrouw?

Speurtocht in het

Stichting Melania Ontwikkelingssamenwerking bestaat honderd jaar. Deze van oorsprong katholieke organisatie heeft zich in de tijd ontwikkeld tot de moderne organisatie die zij nu is. Maar hoe is dit gegaan? En hoe is dit mogelijk gebleken? Voor het antwoord op deze vragen hebben vrijwilligers van Melania onderzoek gedaan in het KDC.

Over wat ze in de archieven lezen, hebben ze een toegankelijk jubileumboekje geschreven: *Wat drijft een vrouw?*. Hierin is de geschiedenis van Melania samengevat in vijf tijdsperiodes. Elke periode is geïllustreerd met twee portretten van vrouwen die zich in hun tijd met hart en ziel inzetten voor het werk van Melania. De redactie van *Impressie* heeft twee onderzoekers benaderd om hun bevindingen met ons te delen.

Tekst: Ceciel Bruin-Mosch, Tanja Beekman

Beeld: archief Melania, collectie KDC

In het grote archief dat binnen het KDC beschikbaar is, zijn meer dan tweehonderdvijftig mappen van Melania, gearchiveerd onder nummer 111. Het vormt een klein onderdeel van het archief, maar is te veel om in een aantal middagen te bekijken. De selectie die is bekeken, is vrij willekeurig: om de vijf jaar een jaarverslag (indien aanwezig), foto's, correspondentie, oorlogstijd en dat wat opvalt in een map. Uiteindelijk zijn het ongeveer tachtig documenten geweest.

Wat een genoeg om te grasduinen door die mappen! De vele briefwisselingen tussen vrouwen in verschillende continenten, reisverslagen, aantekeningen over projectbezoeken, verslagen van bijeenkomsten over vrouwen en veel meer. Beeldmateriaal en zelfs geluidsopnames van Melania zijn in het archief te vinden.

Door de invoering van het vrouwenkiesrecht in Nederland veranderde ook de omgang met vrouwen in de koloniën.

Belangrijke initiatiefnemers waren de heer en mevrouw Schmutzer, die een plantage hadden in het toenmalige Nederlands-Indië. Het vrouwenkiesrecht dat in Nederland in 1919 was ingevoerd, was aanleiding voor enkele vrouwelijke leden van de katholieke kerk om te spreken over de mogelijkheden om te kunnen voorzien in de materiële en geestelijke behoefte van meisjes en vrouwen in de koloniën. Al in 1901 had koningin Wilhelmina in haar troonrede gezegd dat onderdrukking van de inlandse bevolking niet langer gewenst was.

Koersveranderingen

Interessant is het om te zien dat het werk van Melania aan de hand van veranderende wereldbeelden, steeds weer opnieuw vorm kreeg, passend bij het tijdsbeeld van die periode. In de periode tot 1945, kenmerkte het werk van Melania zich door liefdadigheid en stond het in het teken van 'het verheffen van de inlandse vrouw'. Vanaf 1945 veranderde de koers van liefdadigheid naar hulpverlening. Intern zien we grote veranderingen binnen Melania. In Nederland bestonden op dat moment diverse lokale comités, die praktische hulp boden aan de projecten en zelf contacten onderhielden. De globalisering had ertoe geleid dat Melania 'buiten de invloedssfeer van het Koninkrijk der Nederlanden was getreden' en dat zij ook in Afrika en India aan het werk ging. Er vond uitzending plaats van leken naar de door Melania gesteunde projecten.

Vanuit de vele KVG-afdelingen in Nederland werden vanaf toen Melania-projecten gefinancierd en werd rechtstreeks contact onderhouden met de projecten. Deze periode kende een grote betrokkenheid van zeer veel Nederlandse vrouwen vanuit een hoge mate van solidariteit, emancipatie en verwachting van wereldvrede. De afdelingen brachten de financiering bijeen door lokale sponsoractiviteiten, meestal in de vorm van verkoop van zelfgemaakte artikelen op markten en financiële bijdragen aan deelname van lokale activiteiten.

De periode van 1990-2010 was voor het werk van Melania gericht op gendergelijkheid en empowerment. In 2001 nam Melania expliciet in haar beleidsplan op dat solidariteit en mentale steun in het onderlinge contact tussen vrouwen wordt gegeven en dat de focus daarmee verder reikt dan het geven van financiële ondersteuning. →

archief van Melania

Van hieruit werd het St. Melaniawerk als 'organisatie van en voor vrouwen' opgericht. Er werden ziekenhuizen en scholen opgericht en talentvolle leerlingen werden met beurzen in Nederland opgeleid om in de ziekenhuizen te werken.

Het werk van Melania was sterk verweven met de lekenmissie, de uitzending van artsen, ingenieurs en dergelijke, die in ontwikkelingslanden werkten onder leiding van religieuzen van verschillende orden. Ook in de besturen en adviesraden van Melania zaten, naast Nederlandse mannen met hogere technische en maatschappelijke functies in Nederlands-Indië en hun vrouwen, veel religieuzen van verschillende orden. Geld werd in die tijd in Nederland via donaties bijeengebracht, onder andere met gebruik van de bekende Melania-donatiebusjes (zie foto rechts).

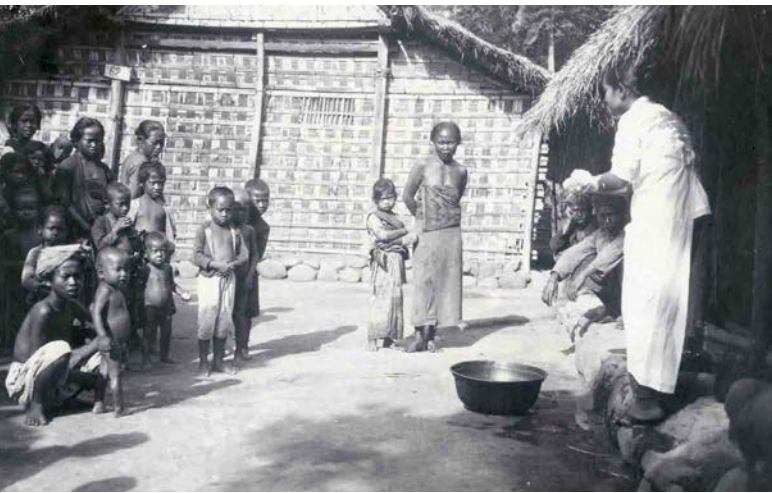
Hulpacties, niet alleen financieel maar ook in natura en met een hoge 'doe-component' zoals kleren naaien en verband oprollen en vervolgens opsturen naar de projecten, werden veelvuldig georganiseerd. Het motto van Melania in deze periode was: "van en voor de vrouw".

Melania zet zich in voor de ontwikkeling van de vrouw over de hele wereld

Tussen 1970- 1990 stond de emancipatie van de vrouw en de internationale solidariteit centraal in het werk van Melania. Betekenisvol voor Melania was de fusie met het Landelijk Katholiek Vrouwengilde (KVG) in 1969, waarmee ze haar doelstelling 'de ontwikkeling van de vrouw over de gehele wereld' nog beter hoopte te verwezenlijken.

↑ Collectebusje Melania, z.j., met tekst op de bovenzijde 'Steunt het Sint Melania-werk', voorzijde 'God ter eere', achterzijde 'Melania-krans' en zijkant 'Geef mij moeders en ik bekeer de gansche wereld. P. Pius IX'

Toen en nu naast elkaar: Melania-voedvrouwen geven les over hygiëne op Java 1929 en project 'Cyber café' in Kenia 2021

24

Directe communicatie tussen vrouwen, waarbij de interesse naar elkaar centraal staat, was richtinggevend.

Melania maakte in deze periode een bewuste keuze om af te wijken van de manier waarop gendergelijkheid bereikt kan worden. De meeste organisaties richtten hun projecten nu op zowel mannen als vrouwen, maar Melania houdt vast aan haar focus op vrouwen. Hiervoor werden twee duidelijke redenen aangevoerd: Melania wilde uitgaan van de behoeften en verlangens van de vrouwen in de projecten en Melania had slechts beperkte mogelijkheden om empowerment echt te meten.

In tegenstelling tot veel grote internationale ontwikkelingsorganisaties, koos Melania voor kleinschalige en kortlopende projecten waarmee

vrouwen direct bereikt werden. Deze focus heeft Melania vandaag de dag ook nog steeds. In 1999 is Melania een tijdelijke samenwerking aangegaan met een andere ngo (Cordaid) om samen sterker te staan in de doelstelling: gelijke kansen voor vrouwen.

Hoe ziet Melania haar toekomst?

Wat Melania betreft wordt het KDC-archief onder nummer 111 nog vele jaren uitgebreid. Sinds 2010 richt Melania zich op vrouwelijk ondernemerschap en duurzaamheid. Daarmee werkt ze in lijn met internationale, door de Verenigde Naties uitgeroepen Duurzame Ontwikkelingsdoelen (SDG's). Melania richt zich op het uitbannen van armoede (doel 1), gelijke rechten voor mannen en vrouwen (doel 5) -met name gericht

op gelijke kansen op leiderschap (5.5) en gelijke rechten op economische middelen (5.7) - en werkgelegenheid voor iedereen (doel 8).

Anno 2021 is de doelstelling van Melania nog steeds relevant en actueel. De aanpak is door de jaren heen verschoven van liefdadigheid naar empowerment en ondernemerschap. Vrouwen (ook mannen) vanuit Nederland blijven zich vrijwillig en met veel enthousiasme inzetten en aandacht vragen voor de positie van vrouwen wereldwijd. Momenteel wordt door vrijwilligers, jong en ouder, verscheiden in internationale achtergrond, kennis en ervaring, bijgedragen aan het realiseren van onze gezamenlijke missie: voor en door sterke vrouwen.

Het Jubileum Event op 10 oktober jl. in Utrecht, was een groot succes. De vrijwilligersorganisatie bruist en kon dat overbrengen. De vele oudgedienden die op kwamen dagen, glommen van trots. De tentoongestelde foto's, banners, logo's en attributen, demonstreerden een rijke historie. ¶

Jubileumfeest 'Melania 100 jaar' op 10 oktober 2021 in Utrecht. Aan het woord is Marleen Cremers, voorzitter van de stichting.

Verder lezen?

U kunt de jubileumbundel *Wat drijft een vrouw* bestellen voor slechts € 14,99 via:

<https://bit.ly/watdrijfteenvrouw>

Column Wiek

Inbinden

Tekst: Wiek | **Beeld:** R.E. Dijkhuizen, collectie KDC

Niets – bijna niets – is mooier dan een geschoond en geïnventariseerd archief. En geschoond betekent onder andere dat er van alles uit zo'n archief verwijderd is, en niet alleen de nietjes. Een paar losse nummers van pakweg *het Maandblad voor de RK Vereniging van Duivenmelkers* Sint Columba van Sens (ik bedenk maar wat, maar de bijbehorende heilige klopt: martelares, derde eeuw) in een padvindarsarchieffe – en hup, de KDC-bibliotheek is weer een onvolledig tijdschrift rijker. Die paar nummers worden dan tussen twee kartonnetjes met een lint bij elkaar gehouden – ik noem dat stel-je-voor-dat-omslagen: misschien krijgen we zo'n tijdschrift ooit compleet. Het tijdschriftenmagazijn staat er vol mee, dus dat lijkt zelden voor te komen. Maar er komen ook wel eens complete jaargangen binnen (nee, geen *Katholieke Illustratie* meer aanbieden alstublieft). En brochures, heel veel brochures: parochiejubilea, voorlichtingswerkjes, uitgeverscatalogi, vaak in kennelijke staat van beduimeling en slijtage.

Voor instellingen als het KDC is een boekbinder onmisbaar, want in een dergelijke staat van ont-binding kan het beschikbaar stellen van tijdschrift of brochure aan een gebruiker funest zijn.

Boekbinden is geen vak, het is een kunst – ik heb dat jarenlang van dichtbij kunnen waarnemen, van complete jaargangen in een stevige harde band tot nieuwe, stevige zuurvrije brochureomslagen. En het is nog best zwaar werk ook: er komen zagen, snijmachines, hamers en lijm, heel veel lijm aan te pas. Een precies werkje ook, al bij de voorbereiding. Want je moet natuurlijk niet twee stapeltjes bindwerk precies op elkaar leggen... ¶

Tijdschriftenmagazijn KDC, anno jaren 1980

Een moderne kijk op

Interview met Lieke Wijnia,

Er zijn twee vrouwen in het Nieuwe Testament die ons al bijna tweeduizend jaar lang weten te fascineren en beiden heetten Maria. De één is de Moeder Gods en de ander kennen wij als Maria Magdalena. Maar wie was zij? Wat was haar rol in het leven van Jezus? En wat was haar positie binnen de vroege Kerk? Historici, theologen en religiewetenschappers hebben zich hierover gebogen, maar geen één visie op Maria Magdalena is hetzelfde.

In de tweede helft van 2021 (tot 9 januari 2022) waagt het Museum Catharijneconvent te Utrecht zich aan dit eeuwenoude vraagstuk. De redactie van *Impressie* interviewde conservator dr. Lieke Wijnia, die de afgelopen twee jaar bij de totstandkoming van deze tentoonstelling betrokken was, over de manier waarop het museum dit gewaagde onderwerp heeft benaderd.

Tekst: Jeffrey Huntjens, namens de redactie | **Beeld:** Museum Catharijneconvent

Foto bovenzijde: Dit schilderij van Maria Magdalena uit 1887 door de Belgische kunstenaar Alfred Stevens toont een vooruitstrevend beeld van Maria Magdalena, niet als zondares maar als geliefde van Jezus. Het werk is een bruikleen van het Museum voor Schone Kunst uit Gent.

Maria Magdalena

conservator Museum Catharijneconvent

Redactie (R): *De beeldvorming over Maria Magdalena is sterk verdeeld - historisch gezien, maar ook in de moderne tijd. De één ziet haar als een vrouw van lichte zeden, een zondares en de ander noemt haar nu juist een power vrouw, een feministisch icoon. Wat inspireerde jullie team om haar als uitgangspunt voor een nieuwe tentoonstelling te nemen? Waren jullie niet bang voor enige controverses die zij zou oproepen?*

Lieke Wijnia (LW): De tentoonstelling over Maria Magdalena past in een lijn van eerdere tentoonstellingen over bekende en belangrijke figuren in de geschiedenis van het christendom. Zo organiseerde Museum Catharijneconvent eerder tentoonstellingen over Franciscus, Luther, Maria en nu dan Maria Magdalena. Op zulke tentoonstellingen, waarin één persoon centraal staat, krijgen we erg veel respons van het publiek. Mensen voelen zich er ook persoonlijk door aangesproken. Dat is bij de figuur van Maria Magdalena ook zo. In de twee jaar waarin we aan de tentoonstelling hebben gewerkt merkten we steeds hoe mensen zich (op allerlei manieren) tot Maria Magdalena voelen aangetrokken, inspiratie uit haar halen, en hoe zij voor mensen leeft. Uiteraard zitten daar tegenstrijdigheden in, zulke belangrijke figuren zijn zelden zonder controverses of discussie. Die tegenstrijdigheden, of meervoudige opvattingen van Maria Magdalena, hebben we juist als uitgangspunt genomen voor deze tentoonstelling.

R: *Hoe ga je als museum te werk bij het samenstellen van een dergelijke tentoonstelling? Wij als KDC hebben diverse keren zelf meegewerkt aan jullie exposities door het aanleveren van stukken uit onze eigen collectie – denk hierbij bijvoorbeeld aan het mutsje van Dorothea Visser voor de tentoonstelling over wonderen. Maar, wat gaat daaraan vooraf?*

LW: Bij het museum werken we vanaf het begin van een tentoonstelling met een projectgroep. Hierin zitten vertegenwoordigers van verschillende afdelingen: educatie en publiek, marketing en communicatie, collectiebeheer en een conservator. Onder leiding van een projectleider van de afdeling presentaties gaan we met het onderwerp aan de slag. Als conservator lever ik inhoudelijk onderzoek en doe voorstellen voor objecten. Samen gaan we dan in gesprek over relevante inhoudelijke invalshoeken, denken na over interesses van het publiek, gaan op zoek naar mogelijke bruiklenen en we bekijken welke kunstwerken uit onze eigen collectie relevant zijn. Dat is een fase van veel brainstormen, waarin iedereen vanuit de eigen expertise bijdraagt en we uiteindelijk op een verhaallijn en objectlijst uitkomen.

Het beeld van zondares is lang aanwezig geweest, maar dat inspireerde ook

R: *Zo'n verhaallijn binnen een expositie is belangrijk om bezoekers op weg te helpen en structuur te bieden. Voor deze expositie is de centrale vraag: "Wie is Maria Magdalena voor jou?". Hoe weten jullie als projectgroep de informatie dusdanig te presenteren dat bezoekers zelf hun antwoorden kunnen vinden, zonder dat de expositie als een samengeraapt geheel overkomt of juist sturend aanvoelt?*

LW: Al bij het inlezen op het onderwerp en gesprekken met experts werd snel duidelijk dat de vraag "Wie was Maria Magdalena" bijna onmogelijk is te beantwoorden. Het antwoord dat je op die vraag krijgt, hangt altijd samen met aan wie, waar, en wanneer je deze vraag stelt. Het is dus heel erg context-afhankelijk. Dat

hebben we als uitgangspunt genomen. Alle werken die in de tentoonstelling te zien zijn, zijn interpretaties, gemaakt in een bepaalde tijd voor een specifiek doel, en belichten daarmee een aspect van Maria Magdalena. Als Museum Catharijneconvent zijn we het museum voor christelijke kunst en erfgoed in Nederland, dus de christelijke interpretaties van Maria Magdalena zijn hierin de belangrijkste leidraad. Er wordt ook steeds een verbinding met het heden gemaakt, bijvoorbeeld over onderwerpen als lichamelijkeheid, zondigheid, of leiderschap. Daardoor tonen we allerlei opvattingen, waarmee we ook de ontwikkelingen in de beeldvorming rondom Maria Magdalena laten zien. Een deel van de tentoonstelling gaat bijvoorbeeld over Maria Magdalena als zondige, gevallen vrouw. Dat beeld is lang aanwezig geweest en ook inspirerend geweest voor veel mensen, Maria Magdalena als bekeerde zondares, die zo dicht bij Jezus kwam. Daarna laten we zien dat de Katholieke Kerk in 1969 officieel afstand heeft gedaan van het beeld van Maria Magdalena als bekeerde zondares. We laten deze ontwikkelingen zien, zonder er een oordeel over te hebben. Dat oordeel laten we aan de bezoeker over. →

Maria Magdalena door de Meester van 1518 uit Antwerpen | Bron: National Gallery Londen

R: *In de wetenschap is er de laatste jaren steeds meer aandacht voor de rol van de vrouw binnen de geschiedenis van de Kerk. Maar in de video-interviews die het Catharijneconvent voor deze gelegenheid heeft afgenomen, hoor ik prof. dr. Manuela Kalsky, hoogleraar theologie aan de Vrije Universiteit van Amsterdam, benadrukken dat de geschiedenis van en beeldvorming rondom Maria Magdalena meer een 'his-story' is: een narratief met een mannelijk perspectief. In hoeverre hebben jullie bij het samenstellen van deze tentoonstelling kunnen voorkomen dat het verhaal van Maria Magdalena een 'his-story' werd?*

LW: In het laten zien van de beeldvorming rondom Maria Magdalena ontkom je niet aan de door mannen-bepaalde perspectieven, want die waren nu eenmaal lange tijd dominant. Daarnaast laten we – meer recente – perspectieven zien, waarin Maria Magdalena meer vanuit feministische hoek wordt bekeken. In de tentoonstelling zijn de historische kunstwerken wel overwegend door mannen gemaakt. Daar tegenover zetten we in de audio-tour meerdere stemmen van vrouwen, die uit allerlei perspectieven over de kunstwerken

→ In 2019 maakte de Amerikaanse fotograaf en filmmaker David LaChapelle een fotoserie over het leven van Jezus en Maria Magdalena in een moderne setting. In één van de foto's (hier rechts) beeldt hij Maria Magdalena uit als rechterhand van Jezus - een moderne kijk op haar rol.

vertellen. In de hedendaagse kunst is de balans tussen vrouwelijke en mannelijke makers meer in evenwicht. Maar belangrijk om hierbij te vermelden, vind ik dat dit gebeurt door zowel vrouwen als mannen. De schilder Egbert Modderman maakte een uiterst progressieve verbeelding van haar (zie foto p. 30), evenals de filmregisseur Garth Davis (voor zijn film schreven overigens Helen Edmundson en Philippa Goslett het script). Dus belangrijker dan of de beelden van mannen of vrouwen zijn, vind ik de ontwikkelingen die de verbeeldingen zelf doormaken – en hoe die resoneren met onze tijdgeest.

Hoe voorkom je dat het verhaal van Maria Magdalena een his-story wordt?

R: *Je haalt hier het punt over de invloed van films al aan. Historicus prof. dr. Herman Pleij noemt ook de filmindustrie (met o.a. King of Kings uit 1927, Jesus Christ Superstar uit 1973 en The Da Vinci Code uit 2006) als belangrijkste inspiratiebron voor de moderne beeldvorming rondom Maria Magdalena. Zien we die film-invloeden ook terug in de twintigste-eeuwse kunst? Is er echt sprake van een breuklijn met artiesten uit de eeuwen daarvoor?*

LW: Film is een enorm impactvol medium als het gaat om het collectieve geheugen. Het gaat hier over films die grote successen waren en mensen bereiken die niet perse bekend zijn met de Bijbel. Toch krijgen zij via deze films een idee van wie Jezus en Maria Magdalena waren en hun verhouding tot elkaar. In die zin zien we in de tentoonstelling, en met ons Herman Pleij, film als een belangrijke bron. In de filmfragmenten die we tonen, is Maria Magdalena te zien als gevallen vrouw, als naaste of geliefde van Jezus; en als spirituele wijze, onafhankelijke vrouw.

← In een andere foto uit de serie van LaChapelle neemt model en tv-ster Kim Kardashian als een naakte Maria Magdalena de Heilige Geest in ontvangst. De foto verbeeldt de mix van Maria Magdalena als symbool voor vrouwelijkheid en spiritualiteit.

Het moderne en traditionele beeld bestaan naast elkaar

Die drie beelden bestaan ook in de beeldende kunst naast elkaar. Ondanks dat er in de loop van de twintigste eeuw steeds meer aandacht kwam voor de spirituele vrouw, zijn die eerdere beelden niet per se ondergesneeuwd geraakt. Ze bestaan naast elkaar en worden soms met elkaar vermengd. Dat zie je terug in het oeuvre van David LaChapelle, om een voorbeeld te noemen. We hebben in de tentoonstelling drie foto's van hem: Maria Magdalena die als bekeerde zondaar de voeten van Jezus wast; als onderdeel van de groep leerlingen van Jezus, waarbij ze direct naast hem staat; en als vrouw die de heilige geest ontvangt – weliswaar naakt, met als model Kim Kardashian, waardoor ook hier het lichamelijke weer een aspect van discussie is (zie foto boven en links).

Film is een enorm impactvol medium als het gaat om het collectieve geheugen

R: Je benoemde eerder al het werk van schilder Egbert Modderman. Persoonlijk was ik erg gefascineerd door zijn prachtige schilderij, waarin

hij Maria Magdalena op een moderne manier probeert neer te zetten. Hoe past zijn werk binnen de expositie? En vooral, waar ik nog het meest nieuwsgierig naar ben, hoe reageren mensen erop?

LW: Het werk van Egbert Modderman is ondergebracht in het thema man-vrouw in de tentoonstelling, waarin het gaat over hoe de figuur van Maria Magdalena altijd is ingezet om verhoudingen tussen mannen en vrouwen te bevestigen of juist te bevragen. Modderman, die veel bijbelse figuren schildert, was ergens wel bekend met Maria Magdalena, maar er ook niet zeker van of wat hij van haar wist eigenlijk wel klopte. Toen hij in de Bijbel naar Maria Magdalena op zoek ging, bleek dat daar helemaal niet in stond dat zij een prostituee was, zoals hij altijd dacht. Vanuit de frustratie hierover besloot hij een nieuw beeld van Maria Magdalena te schilderen, weg van alle traditionele symboliek (de lange haren, overdadige juwelen, naaktheid). Hij schilderde haar als een eigenwijze jonge vrouw, die een beetje onderuitgezakt op een stoel zit. Hij laat haar man-spreaden, met haar benen wijd zitten, ruimte innemen. Ruimte die haar, in zijn ogen, eindelijk toekomt. Het publiek is heel

positief over dit schilderij, bezoekers kunnen zich vinden in Moddermans interpretatie. Daarbij vindt men het over het algemeen ook heel mooi dat zo'n jonge schilder zich op deze manier met een vrouwbeeld bezighoudt.

R: Daarop inhakend: Wat zijn de leukste publieksreacties op de tentoonstelling in het algemeen die jullie tot nu toe hebben mogen ontvangen?

LW: Het merendeel van de reacties is heel positief, men vindt de tentoonstelling interessant, mooi, en trekt er de tijd voor uit. We krijgen vaak te horen dat men verrast is, veel ontdekt heeft, en bovendien het überhaupt weer heel fijn vindt om naar het museum te kunnen na de periodes van sluiting vanwege de pandemie. Er zijn ook mensen die meer dan een keer komen, omdat ze alles in zich op willen nemen en er zoveel te zien en te beluisteren is.

R: Om even terug te komen op een theorie, die bij het grote publiek vooral bekend zal zijn via het boek en de film De Da Vinci Code van de Amerikaanse auteur Dan Brown: Is Maria Magdalena in Zuid-Frankrijk geweest? Religiehistorica Aninne van der Meer en cultuurhistoricus Herman Pleij lijken het hier niet over eens te worden. Zijn er veel Franse stukken in de tentoonstelling terug te vinden? En zo ja, geven die de bezoekers verdere inzichten in deze twee standpunten? →

Dit prachtig gedetailleerd beeldje van een knielende Maria Magdalena uit de vijftiende eeuw is een topstuk van het katholiek erfgoed van de Lage Landen. Het is te zien in de beeldencollectie van Museum Catharijneconvent | Collectie nr. RMCC b322

LW: Het deel in de tentoonstelling dat over de Franse episode van Maria Magdalena gaat, richt zich vooral op de levensbeschrijving van Maria Magdalena zoals te vinden in de Gouden Legende. Deze levensbeschrijving heeft enorme impact gehad op de verbeelding van Maria Magdalena in de kunsten en dat laten we zien. Daarbij is de video aanvullend: hoe moeten we dit soort verhalen interpreteren? Die vraag is niet sluitend te beantwoorden, en dat is precies wat we willen laten zien. Er zijn historici die stellen dat Maria Magdalena wel degelijk in Frankrijk is geweest, en er zijn historici die deze levensbeschrijving zien als legende, als verhaal. Van die discussie willen we de bezoeker door deze video deelgenoot maken.

R: Laten de werken uit Nederland en België een opvallend ander beeld van Maria Magdalena zien dan bijvoorbeeld stukken uit Frankrijk?

LW: Kunstwerken uit West-Europa verbeelden Maria Magdalena lange tijd vooral als bekeerde zondares, en presenteren haar als rolmodel voor de gelovige, of ongelovige die het leven wil beteren. Als ik een verschil moet noemen, denk ik dat dit te vinden is in de nadruk die in de protestantse kunst ligt op bidden en Bijbelstudie als manier van berouw tonen voor eerder begane zonden, als resultaat van de samenvoeging van Maria Magdalena met Maria van Bethanië. Terwijl bij katholieke kunst het berouw wat expressievere vormen kent, zoals het ascetische leven. Dit is dan weer te zien in de verschijning van Maria Magdalena als kluisenaar, geïnspireerd op woestijnheilige Maria van Egypte.

R: Tot slot: In Impressie zijn we altijd op zoek naar schatten van het Nederlands katholiek erfgoed. Voor het samenstellen van de tentoonstelling hebben jullie een aantal topstukken uit eigen collectie gebruikt. Kunnen jullie een mooi voorbeeld geven van een topstuk dat we ook écht als een van de Nederlandse erfgoedwaarden zouden kunnen beschouwen, een stuk dat bezoekers écht moeten zien als ze bij jullie langkomen?

LW: Een van de topstukken uit onze eigen collectie die in de tentoonstelling te zien is, is een prachtig gepolychromeerd sculptuur, van een geknielde Maria Magdalena en een staande vrouw (1475-1479) (zie foto p. 29 rechtsonder). Ooit onderdeel van een grotere beeldengroep van

Modderman schilderde haar als een eigenwijze jonge vrouw

de kruisiging, kijkt de knielende Magdalena betraand op omhoog. Het is zo mooi gedetailleerd, de kleding, de lange haren en de kleine tranen op de wangen van zowel Maria Magdalena als de vrouw die bij haar staat. Echt de moeite waard om bij stil te staan! Dit kan ook nog na de tentoonstelling, want het sculptuur is normaal te zien in de Refter-zaal met Middeleeuwse topstukken. 🏛️

↑ 'Miskend', een werk van de Nederlandse kunstschilder Egbert Modderman uit 2020. Hij geeft een moderne interpretatie van Maria Magdalena, waarin ze haar plaats als 'power-vrouw' opeist.

Nieuwsgierig geworden?

De tentoonstelling 'Maria Magdalena' is nog tot 9 januari 2022 te zien in Museum Catharijneconvent te Utrecht.

Kijk op: www.catharijneconvent.nl

De Kerstkribben van

Museumpark Oriëntalis

In 2019 werd het grootste kerstdiorama ter wereld aangekocht door Museumpark Oriëntalis in Heilig Landstichting. Eigenaren Roel den Dulk en Fred van der Zwet besloten na twintig jaar ermee te stoppen, maar dankzij een crowdfunding werd de collectie van ruim 1800 figuren voor het nageslacht gered.

Wat echter velen niet weten is dat Oriëntalis al ruim dertig jaar het thuis is van een grote kerstcollectie. Linda Scholte Lubberink, coördinator Educatieve Activiteiten van het museum, vertelt er meer over.

Tekst: Linda Scholte Lubberink | **Beeld:** Museumpark Oriëntalis

In 1987 kreeg het Bijbels Openluchtmuseum (nu: Museumpark Oriëntalis) de omvangrijke collectie kerstkribben van mevrouw dr. Elisabeth Houtzager ten geschenke. De zeer opmerkelijke verzameling telde meer dan 800 verschillende kerstgroepen afkomstig uit vele landen ter wereld, in alle maten, materialen en technieken. Ze werd opgebouwd in een periode van vijftig jaar en geldt als één van de meest representatieve kerstkribbencollecties ter wereld die in particulier bezit tot stand kwamen. Na het overlijden van mevrouw Houtzager in 2001 kwamen ook de toen nog in haar bezit zijnde kribben naar het museum.

De collectie omvat kerstkribben afkomstig uit alle delen van de wereld. Het uitgangspunt van mevrouw Houtzager bij het verzamelen was dat iedere kribbe iets moest laten zien van haar afkomst. Dit komt zeer goed tot uitdrukking in de collectie. Iedere kribbe toont iets van de cultuur en de omgeving waarin zij is ontstaan.

Maar minstens even belangrijk is dat ieder object iets uitstraalt van zijn maker, die met veel liefde en zorg, helemaal op zijn eigen manier vorm heeft gegeven aan de geboorte van Christus.

De kerststal van Gerard Héman voldoet aan alle criteria voor de collectie Houtzager, hij situeerde deze kerstgroep in een houten molenruïne: de romp van een achtkantige Zuid-Hollandse molen, zoals ze nog te zien zijn aan het Zwet of aan de Rottemeren. Bijzonder aan deze kerstgroep is het verhalende karakter. Maria slapend onder een dekentje met het kind op een apart kussentje en naast zich een bezorgde Jozef. Dit alles gemaakt van gepolychromeerde chamotte. ¶

Foto boven: een kerstkribbe van de Rotterdamse kunstenaar Gerard Héman (1914-1992). Héman vervaardigde veel kerstkribben en kerstvoorstellingen en deze maakte hij speciaal voor de collectie van Elisabeth Houtzager.

De nozemproblematiek

Teruggevonden opname van

Iedereen die onderzoek doet, kent het uit eigen ervaring: een serendipiteitsbeleving. Je zoekt iets in een catalogus, in een database, in stukken die je in een archief hebt aangevraagd of in je eigen paperassen en dan vind je iets heel anders dat minstens even interessant is. Nog mooier is het als je allebei krijgt, zowel hetgeen je zoekt en als toegift ook iets wat je niet zoekt, maar je wel volop boeit. Zo verging het mij onlangs op merkwaardige wijze, toen ik in het Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven de inventaris van de paters kapucijnen raadpleegde op zoek naar materiaal van en over pater Zacharias Anthonisse ofmcap (1906-1985).

Tekst: Otto Lankhorst

Beeld: Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven, archief KRO, collectie KDC

Foto boven: Pater Nic. Perquin sj (links) en presentator Jan Willem Hofstra (rechts) tijdens de opnames voor *Vademecum* | **Bron:** KRO

op primetime

KRO's *Vademecum* uit 1959

Ko Anthonisse, zoals hij toen nog heette, was als twaalfjarige knaap begonnen op het Serafijns Seminarie in Langeweg aan zijn opleiding tot pater kapucijn. In de zomer van 1924 had hij de seminariedeur met goed gevolg achter zich kunnen sluiten en was hij voor de vakantie teruggekeerd bij zijn ouders in Haarlem in afwachting van zijn intrede in het noviciaat op 7 september aanstaande. In die zomer vond in Amsterdam het Internationaal Eucharistisch Congres plaats, een om de paar jaar ergens in de wereld gehouden bijeenkomst met grote publieke samenkomsten en kleinere studiebijeenkomsten. Het congres in Amsterdam vormde een hoogtepunt van de opbloei van de Katholieke Kerk in Nederland en de aanwezigheid van de Nederlandse kardinaal Willem van Rossum (1854-1932) droeg bij aan het triomfalistisch karakter van de bijeenkomst die van 23 tot en met 26 juli werd gehouden. Er vonden in de Amsterdamse kerken dagelijks diensten plaats volgens de verschillende katholieke riten.

Op één band hoorde ik twee kraakheldere stemmen, maar wie waren dat?

Pater Zacharias was op donderdag 24 juli in de Obrechtkerk aanwezig bij een liturgie in het Grieks volgens de Byzantijnse rite en dat maakte een diepe indruk op hem. Zijn belangstelling voor het oosters christendom, voor de Orthodoxe Kerk en voor de Russische taal was blijvend gewekt door, zoals hij het zelf noemde, “een van die z.g. toevalligheden, die zo dikwijls een wending geven aan ons doen en laten”. Op 19 december 1931 werd hij tot priester gewijd. Dat gebeurde in Rome, waar hij inmiddels studeerde aan het Pauselijk Oosters Instituut om als missionaris naar Rusland te worden uitgezonden, zodra er een einde zou

komen aan het communistische bewind. Daar is het door de loop van de geschiedenis niet van gekomen. Nadat hij in 1935 was gepromoveerd aan het Pauselijk Oosters Instituut, was hij enige tijd actief in een parochie in Narva (Estland), maar na de bezetting van Estland door de Sovjet-Unie in 1940 moest hij daar vertrekken. Vanaf 1948 was hij in Nederland werkzaam voor het Oosters werk van de kapucijnen en het jaar daarop werd hij aan de Katholieke Universiteit van Nijmegen aangesteld als hoogleraar geschiedenis van het christelijk oosten met al spoedig ook een leeropdracht in de Russische taal. Hij ging in Nijmegen ook jarenlang voor in de vieringen van de Goddelijke Liturgie volgens de Byzantijnse rite, in de kapel die op 10 mei 1959 werd ingezegend, boven op zolder van de voormalige, in 1988 afgebroken, Sint Willibrordusschool in de Stieltjesstraat (zie foto op p. 34).

Philips bandrecorder

Op zoek naar gegevens over deze boeiende persoon vond ik in de inventaris van het rijke kapucijnenarchief de verwijzing naar het persoonsdossier van pater Zacharias en ook een verwijzing naar audiovisueel materiaal: “Geluidsbanden (2). Interview van Jan Willem Hofstra met prof. dr. Zacharias, alsmede een interview met J.W. vd Wetering, 1959”. Dat leek me een mooie vondst. In het Erfgoedcentrum is op tijd alle mogelijke geluidsapparatuur verzameld om een diversiteit aan banden en cassettes te kunnen afspelen. Zo kon ik de beide banden op een Philips bandrecorder N 4416 uit de jaren zeventig beluisteren. Helaas bleek de band met het mogelijk interview met Jan Willem van de Wetering (1931-2008), auteur van een autobiografische zen-trilogie en van de serie politiedetectives ‘Grijpstra en De Gier’, in te slechte toestand om meer dan geruis en gebrom te horen. En op de andere band hoorde ik niet spreken over Oost-Europa of de Orthodoxe

Kerk, maar twee keurige, kraakheldere stemmen over de hedendaagse nozemproblematiek. Wie waren dat? En waar was dan pater Zacharias?

De aankondiging aan het begin van de opname maakte me duidelijk dat het ging om een vraaggesprek met pater Nic. Perquin sj door een van de televisiepresentatoren van het eerste uur, Jan Willem Hofstra (1907-1991). Hofstra, schrijver en criticus, presenteerde voor de Katholieke Radio Omroep vanaf januari 1958 maandelijks het televisieprogramma *Vademecum*. Gesprekken voor de camera. Één gast, meestal uit de katholieke wereld, werd door Hofstra geïnterviewd. De uitzending was bijna altijd op een donderdagavond, op primetime, een halfuur tussen acht en negen.

Waarom zat die band in het kapucijnenarchief?

Dat gesprek met de pedagoog pater Perquin over de nozemproblematiek vormde dus wel een mooie bron, maar waarom zat die band in het kapucijnenarchief? Kon die band dan niet beter bewaard blijven in het Katholiek Documentatie Centrum bij het aldaar aanwezige archief van het Hoogveld-Instituut, waarvan Perquin directeur was? In elk geval was het de moeite waard om het interview te digitaliseren en ruimere bekendheid te geven. Dergelijke klusjes kunnen in het Erfgoedcentrum worden toevertrouwd aan de oud-huismeester Herman Vermeulen. Hij kweet zich van deze taak en ontdekte daarbij dat er op het andere spoor van de band nog een vraaggesprek stond. Helaas ontbrak hier het begin van de uitzending met de aankondiging, maar al snel werd duidelijk dat de heldere stem van de interviewer wederom die van Jan Willem Hofstra was in gesprek met ... pater Zacharias. →

De eerste oosterse liturgie op de zolder van de Sint Willibrordusschool in de Stieltjesstraat, Nijmegen 1959, met (v.l.n.r.) pater Zacharias, pater Cyrillius en pater Sergius | Bron: ENK

En daarmee ging het afstaan van de band aan het KDC niet meer door; die hoorde wel degelijk in het kapucijnenarchief thuis.

Twee keurig sprekende heren

En zo zijn er nu twee geluidsopnames beschikbaar van de in totaal 33 afleveringen die in de jaren 1958-1960 zijn uitgezonden. Navraag bij het Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid maakte duidelijk dat daar beeld- noch geluidsopnames bewaard zijn gebleven. Wel zijn er een aantal foto's van de interviews, ongetwijfeld afkomstig uit het KRO-archief, waaronder van de twee keurig sprekende heren Hofstra en Perquin die aan een salontafel zitten waarop de nodige papieren liggen uitgespreid (zie foto p. 32). Ongetwijfeld lag daar ook het draaiboek van de uitzending bij zoals Hofstra dat had opgesteld op basis van een voorgesprek met Perquin en dat samen met de andere draaiboeken van de *Vademecum*-uitzendingen in het KRO-archief zit. Daaruit blijkt dat het gesprek zorgvuldig was voorbereid. Hofstra zegt tijdens het gesprek dat de uitzending al maanden eerder was voorbereid; het onderwerp is sindsdien alleen maar actueler geworden. Hier en daar werden er zoals in de marge van het draaiboek is vermeld, foto's getoond. Vergelijking met de opname leert dat er wel geregeld van de op papier gestelde tekst werd afgeweken.

Door de digitalisering kan het gesprek met pater Perquin worden toegevoegd aan het archief van het Hoogveld-Instituut in het KDC en de beide gesprekken aan de collectie van Beeld en Geluid.

Perquin had zich al eerder uitgelaten over de nozems, die vanaf midden jarig vijftig de gemoederen in het rustige Nederland bezig hielden. De naam nozems werd gegeven aan een nieuw type jeugd: zelfbewust, vaak gekleed in spijkerbroek en leren jack, uitgedost met een vetkuif, en veelal hangend op een bromfiets. Ze zochten geregeld de confrontatie op met het gezag. Dat leidde tot opstootjes, ordeverstoringen. Pater Perquin had eerder in het jaar, in het januarinumnummer 1959 van *Dux*, het katholiek opvoedkundig tijdschrift, een artikel geschreven over de nozems onder de titel 'Jeugd versus maatschappij', maar op 10 september sprak hij over het onderwerp voor een groot publiek, op de televisie, waarbij de uitzending onder diezelfde titel werd aangekondigd.

Voor interviewer Jan Willem Hofstra liep het de 'spuigaten' uit met die nozems

Nozems

Voor de interviewer Jan Willem Hofstra liep het inmiddels "de spuigaten" uit met de nozems en hij vroeg zich af of ze niet naar een werkkamp moesten worden gestuurd. Pater Perquin nam het in zekere zin voor ze op. Hij zette uiteen dat de nozems "zich in eerste instantie tegen het conformisme [plaatsen], tegen het gewone, tegen het wat-iedereen doet. (...) Zij zijn tegen het burgerlijke, het gezapige, het geordende". Ook in hun kleding willen

ze uitdagen. Voor hem ligt de oorzaak van het probleem in de contactstoornis binnen het gezin: "Het gezin schiet te kort." Het is de steeds herhaalde klacht van de jeugd dat ze thuis niet begrepen worden. Daarom is het zo belangrijk dat het contact met de volwassenen hersteld wordt, met name met de ouders. Het huis moet weer gezellig worden. Wat niet betekent het spelen van een partijtje domino en het drinken van anijsmelk, maar het huis moet open zijn voor vrienden en kennissen: "Men moet met elkaar kunnen praten en er niet telkens als zedemeester tussen komen". Voor Perquin kwam het luidruchtige gedrag, de uitdagende houding en het zich aan geen normen storen van de nozems ook voort uit onzekerheid. Zij zijn niet zo zeker van zichzelf als zij voorgeven. "Wanneer ze een volwassene treffen, aan wie het vermogen tot aanvaarding en bescheidenheid eigen is, sluiten zij hen niet persé uit, ook de priester en de dominee niet". Dat Perquin het voor de nozems opnam, wekte verbazing bij Jan Willem Hofstra en hier en daar ook in de televisierecensies in de kranten. Er was over het algemeen veel waardering voor de uitzending. *De Friese koerier* sprak over "een guitige en goed gemustte professor Perquin (die) zich ontpopte als een uitgesproken tv-persoonlijkheid, in deze zeer ongedwongen uitzending". Het blijft jammer dat de beeldopname van de uitzending niet bewaard is gebleven. We kunnen terugvallen op de beschrijving die Piet Hein Dieben van pater Perquin gaf in diens in memoriam in het blad *SJ* van wat hem het sterkst in herinnering was gebleven: "zijn geprononceerd en open gezicht, zijn steeds fonkelende ogen met iets van een (kwa)jongen". ¶

Jan Stuyt,

architect en stedenbouwer van Parkstad

Dit najaar kreeg het KDC van IBA Parkstad het verzoek mee te werken aan een tentoonstelling over architect Jan Stuyt en zijn werk als stedenbouwer van wat nu Parkstad heet. Stuyt, bekend om zijn vele kerkontwerpen waaronder de Cenakelkerk in Heilig Landstichting, was een veelzijdig architect die voor de regio Zuid-Limburg beeldbepalend is geweest. Hij bouwde er niet alleen kerken, maar ook villa's, scholen en complete woonwijken voor mijnwerkers. De expositie geeft een fraai beeld van de persoon en het werk van Stuyt, informeert over de betekenis ervan voor de regio Parkstad (zeven gemeentes in de Oostelijke Mijnstreek waaronder Kerkrade, Brunssum en Heerlen) en laat zien wat er komt kijken bij het behoud van dit architectonische erfgoed.

Tekst: Marieke Smulders | **Beeld:** Klaus Tummers, collectie De Vondst

Foto boven: In voormalige mijnkolonie De Slak, Hoensbroek zijn twee straten vernoemd naar de belangrijke initiatiefnemers.

Op een zonnige dag begin oktober parkeert Marcel van der Heyden, samensteller van de expositie Jan Stuyt, architect en stedenbouwer, zijn SUV bij de expeditie-ingang van het Elinor Ostromgebouw van de Radboud Universiteit in Nijmegen. Hier, aan de Heyendaalsweg, bevindt zich het KDC-depot waar de objecten en foto's van de verzameling Stuyt worden bewaard. Mijn collega Sanne Berghs heeft alle stukken nauwkeurig bekeken en zorgvuldig één voor één ingepakt in vloeipapier en bubbeltjesplastic. Samen met Marcel nemen we nog even de meest kwetsbare stukken door, zodat hij niet voor verrassingen komt te staan bij het uitpakken van de bruikleen wanneer hij weer in Heerlen is. Marcel is een en al enthousiasme over het verhaal van Stuyt dat hij gaat vormgeven in archeologisch centrum De Vondst. →

↑ Foto van architect Jan Stuyt (boven) uit de *Hollandse Revue* (1902) en olieverfportret van aalmoezenier Henri Poels (onder) door George Tielens (1935).

De stukken die hij meeneemt uit het KDC zullen een mooie aanvulling gaan vormen op het overige materiaal, denkt hij. Op de foto's en in de objecten maken we kennis met de persoon Jan Stuyt, met zijn vrouw en kinderen, met zijn privéleven.

De collectie Stuyt die het KDC bewaart is bescheiden van omvang. Het grootste deel van Stuyts nalatenschap berust in Het Nieuwe Instituut in Rotterdam, centrum voor architectuur, design en digitale cultuur. Daar zijn boeken, bouwtekeningen, foto's van bouwwerken, schetsboeken en correspondentie van de architect (samen bijna 90 meter schappen aan archiefdozen) ondergebracht. De verzameling die we hier bij het KDC bewaren omvat onder meer privéfoto's en foto-albums, foto's van Stuyts werk, correspondentie, portretten en kindertekeningen, en een map met tekeningen en teksten van bevriende kunstenaars.

Limburgse vestiging

Jan Stuyt (Purmerend 1868 – Den Haag 1934), opgeleid aan verschillende architectenbureaus in Amsterdam, dreef tien jaar lang een bureau samen met Jos Cuypers, zoon van Pierre Cuypers. Stuyt was gehuwd met de Roemeens-Belgische Louise Barozzi, met wie hij vier kinderen kreeg.

Vanaf 1908 had hij zijn eigen bedrijf, aanvankelijk in Amsterdam, daarna in Den Haag. In 1912 startte de firma ook een filiaal in Heerlen, het Centraal Technisch Bureau. Deze Limburgse vestiging vloeide voort uit de contacten die de architect had met dr. Henri Poels, de sociaal bewogen priester die zich inzette voor het verbeteren van de abominabele omstandigheden waarin de mijnwerkers in Zuid-Limburg leefden.

Poels wilde graag de mijnwerkersgezinnen van fatsoenlijke woningen voorzien

Grote aantallen arbeiders uit heel Nederland waren als gevolg van de snel-groeiende vraag naar steenkool naar de Mijnstreek gelokt. De woningnood was hoog, en de hygiënische omstandigheden waarin

de gezinnen hutjemutje op elkaar moesten leven, waren beroerd. Poels richtte in 1911 woningbouwkoepel Ons Limburg op, waarin dertien woningbouwverenigingen waren vertegenwoordigd, om zo te kunnen voorzien in fatsoenlijke woningen voor de vele mijnwerkersgezinnen. Jan Stuyt werd in de arm genomen om die woningen te realiseren. Hoewel hij nog nooit eerder een arbeiderswoning had ontworpen (hij had vooral kerken, patronaatsgebouwen, seminaries en villa's op zijn naam staan) had hij wel ervaring met het ontwerpen van een gehele woonwijk en dat was wat ze in Heerlen ook graag wilden. Hij kon tevens zorgdragen voor het ontwerp van een reeks kerken en scholen, want die waren nodig voor de geestelijke en zedelijke begeleiding van de gezinnen. Om dat laatste te bewerkstelligen nam Ons Limburg ook woninginspectrices in dienst, die een oogje in het zeil konden houden bij de arbeidersgezinnen die in de woningen van Stuyt werden gehuisvest.

Jan Stuyt geldt als één van de belangrijkste Nederlandse kerkenbouwers van de twintigste eeuw en het is daarom ook niet verwonderlijk dat hij ook verantwoordelijk was voor de kerkontwerpen in de mijnkoloniën, zoals bijvoorbeeld de Corneliuskerk in Heerlerheide, die gebouwd werd in neo-romaanse stijl.

Voor het ontwerp van de Ambachts- en Mijschool, gebouwd in Heerlen 1913, liet Stuyt zich inspireren door de stijl van de Hollandse Renaissance. Het resultaat is typerend voor Stuyts levensloop: het is een gebouw gefinancierd door de Nederlandse Staatsmijnen, opgetrokken uit Limburgse mergelsteen, met de allure van de Amsterdamse grachten.

Katholiek project

Stuyt had eerder tijdens reizen naar Engeland kennis gemaakt met het verschijnsel van de tuinstad of tuinwijk. Dergelijke wijken waren ontworpen om de arbeiders van de overvolle Engelse industriesteden te huisvesten op een meer menswaardige wijze. Ieder gezin kon er een eigen, voor die tijd ruime en lichte woning betrekken, met een tuintje waarin groenten konden worden verbouwd. Iets dergelijks wilde Ons Limburg ook in de Mijnstreek realiseren. De eerste mijnwerkersbuurt van Stuyt verrees onder de naam De Slak in Hoensbroek (zie foto p. 35). Hier werden woningen gebouwd om de werknemers van de in 1911 gebouwde staatsmijn Emma te huisvesten. Dat het hier niet alleen een sociaal maar ook een katholiek project betrof, blijkt wel uit de aanwezigheid van kardinaal Willem van Rossum, die op 10 augustus 1913 de eerste steen kwam leggen. Zo'n 3500 woningen ontwierp Stuyt in de periode tussen 1913 en 1925 voor Zuid-Limburg, verspreid over 21 gemeenten. Het grootste deel van die woningen stond in Parkstad. Hoewel een groot deel van zijn bouwwerken inmiddels niet meer bestaat, zijn er in Heerlen, Hoensbroek, Brunssum en omgeving nog altijd veel sporen terug te vinden van Stuyt. Op de expositie in Heerlen en in het boek van Emile Holman dat bij de tentoonstelling is verschenen, zijn diverse van deze nog bestaande bouwwerken te zien.

Daaronder zijn ook enkele iconen van de stad Heerlen, zoals de Ambachts- en Mijnwerkersschool (zie foto boven) en de Vroedvrouwenschool, met een verloskundige kliniek waar menig Heerlenaar het eerste levenslicht zag.

Stuyt was geïnspireerd door Engelse tuinsteden waarin arbeiders een menswaardige huisvesting kregen

Breder publiek

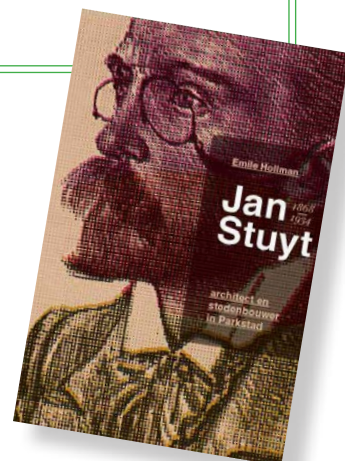
Nadat de grote doos vol Stuyt-schatten voorzichtig is ingeladen, zwaaien we Marcel uit. Hij gaat de komende weken aan de slag met het inrichten van de expositie. Het KDC werkt altijd graag mee aan een bruikleenaanvraag. Het is fijn wanneer mooie en interessante stukken die in het depot zijn opgeslagen, in afwachting van een onderzoeker die ermee aan de slag gaat, kunnen worden getoond op een tentoonstelling waar een breder publiek kan genieten van hetgeen anders verborgen blijft. Publieke interesse werkt namelijk vaak als een motor voor nieuw onderzoek. ¶

De expositie over het leven en werk van Jan Stuyt is tot eind januari gratis te bezoeken in De Vondst te Heerlen.

Verder lezen?

Bij de expositie is een rijk geïllustreerd boek verschenen. In 180 pagina's schetst auteur Emile Hollman de ontwikkeling van de Oostelijke Mijnstreek en van Heerlen in het bijzonder, en over de rol die het werk van Stuyt hierin speelde. Fraaie historische foto's worden aangevuld met nieuwe kleurenfoto's van nog bestaande Stuyt-architectuur in Heerlen en omgeving. Architectuurkenners onder wie Jo Coenen (Heerlenaar en voormalig Rijksbouwmeester) vertellen over de betekenis van Stuyts werk voor de regio Parkstad. Een plattegrond van Zuid-Limburg met daarop alle werken van de architect die nu nog steeds te zien zijn completeert het boek.

Het boek *Jan Stuyt, architect en stedenbouwer in Parkstad* van Emile Hollman is nu verkrijgbaar in de boekhandel.

Goede gevers.

De Nijmeegse Bijzondere

Portret van Joannes Paredis, apostolisch-vicaris van Limburg, 1885, vervaardigd door Peter Heinrich Windhausen | Bron: Bisdomsarchief Roermond

Collecties en haar schenkers

De Bijzondere Collecties van de Nijmeegse Universiteitsbibliotheek (UBN) – dat wil zeggen de verzameling kostbare werken – is sinds 1923 in bijna honderd jaar universiteitsgeschiedenis samengebracht. In de beginjaren van de Katholieke Universiteit gebeurde dat vooral op basis van schenkingen. Zo schonk Hendrik Roes (1864-1941), pastoor in Deurne, aan het einde van zijn leven veel liedboeken en heeft hij op deze manier het fundament gelegd voor de rijke verzameling liedboeken in de UB. Ook Bernard Mensing doneerde dergelijke uitgaven en droeg bovendien tal van andere werken bij. Over hem en wat hij precies weggaf, is nog nauwelijks iets bekend. Dit zijn slechts twee van de talrijke particuliere schenkers. Daarnaast ontving de UB boeken van kloosters, parochies en scholen. En opnieuw is er nog maar weinig bekend over al deze goede gevers. We komen bezittersmerken tegen, al bevindt het systematisch onderzoek daarnaar zich hooguit in een beginnend stadium.

Tekst: Chris Dols, Johan Oosterman | **Beeld:** bisdom- en gemeentearchief Roermond, collectie UBN

Na de Tweede Wereldoorlog werd het boekenbestand systematisch en op grotere schaal uitgebreid. De universiteit verwierf collecties van naam en faam, waaronder die van de Redemptoristen te Wittem (zie *Impressie* nr. 2020-27) de meest omvangrijke is en kwalitatief van kapitaal belang. Het ging hierbij trouwens niet om een schenking, maar om een aankoop. De universiteit wilde doelbewust haar positie als prominente wetenschappelijke instelling profileren door middel van serieuze acquisities. Dat de Nijmeegse Bijzondere Collecties tegenwoordig tot de tien belangrijkste van Nederland behoort, hangt in sterke mate samen met dat doelbewuste beleid dat aan het einde van de jaren 1950 werd ingezet. De huidige reputatie leidt tot nieuwe schenkingen. Regelmatig worden er boeken aangeboden. Niet alles kunnen we aannemen – zoals andere erfgoedinstellingen kampen ook wij met beperkte ruimte in de depots – maar regelmatig leidt dit tot betekenisvolle aanvullingen. Daartoe behoort zonder meer de recente schenking (2020) van ongeveer dertig banden die afkomstig zijn van het voormalig Bisschoppelijk College Roermond.

Boeken uit Roermond

De onderwijsinstelling werd in 1851 gesticht door Joannes Paredis. Hij was apostolisch-vicaris van Limburg van 1840 tot aan het herstel van

de bisschoppelijke hiërarchie in Nederland in 1853 en bisschop van Roermond van 1853 tot aan zijn overlijden in 1886. Feitelijk betekende de stichting een continuering van het neutrale Koninklijk Kollegie, dat weer voortborduurde op de in 1554 opgerichte Latijnse School. Paredis wilde het middelbaar onderwijs in zijn bisdom gebruiken als een wapen in de strijd voor de emancipatie van de katholieke gemeenschap. Hij kon het Koninklijk Kollegie ironisch genoeg omvormen tot een vrije katholieke school door de geringe wervingskracht ervan. Er waren slechts 21 leerlingen in 1848. De financiële problemen die daar het gevolg van waren, drukten stevig op de begroting van de wereldlijke overheden. De omvorming tot een katholieke school verloor de overheid van een kostenpost.

Paredis wilde het middelbaar onderwijs gebruiken als wapen in de strijd voor katholieke emancipatie

De voertaal op het Bisschoppelijk College werd Frans. De instelling was in de eerste plaats een 'opvoedingsinstituut'. Paredis schoeide het curriculum op een traditioneel

katholieke, ultramontaanse leest. Religieuze vorming stond hierbij voorop. Geloof en godsdienst waren volgens Paredis het enige middel om 'rust, vrede, en geluk in de maatschappij en familiën te doen herleven'. Verder gaf de bisschop veel aandacht aan de klassieke talen, geschiedenis en taal- en letterkunde. In didactisch opzicht propageerde hij memorisatie. Seculiere priesters verzorgden de lessen op het Bisschoppelijk College. Anders dan veel liberale katholieken uit de hogere kringen in Roermond hoopten, wist 't Kleesj de tand des tijds te doorstaan. Bij het 75-jarig bestaan in 1926 telde de school 323 leerlingen. Enkele prominenten uit de Nijmeegse universiteitsgeschiedenis verdienden in Roermond hun onderwijssporen. De toekomstige hoogleraar Gerard Brom deed er eindexamen in 1899 en Jos Schrijnen, hoogleraar in Utrecht en later in Nijmegen, was er veertien jaar docent. Als de eerste rector magnificus opende hij de Nijmeegse Katholieke Universiteit in 1923. Tegenwoordig bestaat de Roermondse instelling nog steeds, onder de naam BC Broekhin.

Bisschoppelijke colleges beschikten doorgaans over een boekerij voor hun docenten, de 'herenbibliotheek' genoemd. De vaak inwonende onderwijzers maakten hiervan gebruik om hun kennis en kunde te verbreden en verdiepen. →

Klassenfoto Bisschoppelijk College Roermond, 1890 | Bron: Gemeentearchief Roermond

40

De Roermondse banden die zich anno 2021 in Nijmegen bevinden, komen naar verluidt uit een dergelijke herenbibliotheek, en waren deel van een groter geheel dat mogelijk in kaart kan worden gebracht op basis van de catalogi van de 'huisbibliotheek' in het schoolarchief (nu in het Historisch Centrum Limburg, Maastricht). Qua jaren van uitgave ligt de nadruk in de Roermondse schenking op de achttiende en negentiende eeuw. Slechts vijf banden zijn afkomstig uit de zeventiende eeuw. Uit de beginperiode van het college weten we dat de priesterdocenten zichzelf moesten bijspijkeren in de meer exacte vakken. Wis- en natuurkunde speelden nauwelijks een rol in hun eigen, klerikale opleiding. Dergelijke boeken bevat de Roermondse schenking dan ook niet.

De boeken laten zien hoeveel belang er werd gehecht aan de humaniora, de klassieke talen voorop. We treffen hoofdzakelijk courante Latijnse en Griekse auteurs aan zoals Cicero en Homerus. De werken maken duidelijk wat er gelezen en gedoceerd kan zijn binnen de instituutmuren. Ook zeggen ze ons iets over het stedelijke boekenambacht, want tenminste een druk van Suetonius uit 1691 is in de negentiende of twintigste opnieuw in de band gezet door de Roermondse hofboekbinder Karel Groels. Bij nadere inspectie blijken tenminste twee 'Limburgse' boeken te behoren tot de categorie van de prijsband.

Prijsbanden

De Nijmeegse UB heeft ongeveer 400 prijsbanden en behoort daarmee tot de 'grote drie' van de Nederlandse universiteitsbibliotheeken. Alleen de allerbeste pupillen van Latijnse scholen,

voorlopers van het huidige VWO of gymnasium, konden dergelijke luxe uitgevoerde werken 'scoren' door uitmuntende prestaties neer te zetten. De boekbanden waren versierd met het dikwijls vergulde wapen van de stad waarin de betreffende school gevestigd was. De stadsbestuurders maakten de lokale prijzen cultuur financieel mogelijk en dat mocht best gezien worden. In de prijsbanden werd een getuigschrift aangebracht, de 'ex praemio', die de naam van de laureaat bevatte en niet zelden tevens een verdere toelichting. Bij de twee Limburgse boeken uit de Roermondse schenking gaat het om klassieke auteurs. De oudste en ook de meest gehavende prijsband – de rug is gerestaureerd met perkament van een andere boekband – is die uit Maastricht (1719), waar sinds 1516 een Latijnse School was gevestigd. Met enige moeite zijn de engel en de vijfpuntige ster van de Maasstad te herkennen. Door het ontbreken van een testimonium is onbekend wie er wanneer lof toegezwaaid kreeg. De prijsband uit Roermond zelf (1778) kwam op 22 juli 1789 in het bezit van Matthias Leon Sterk. Hij behoorde tot de top-3 uitblinkers in de grammatica en kreeg zijn prijs in een tijd dat de stad binnen de grenzen van de Oostenrijkse Nederlanden viel ('ex liberalitate ac munificentia Josephi Secundi', aldus het getuigschrift, 'op grond van de vrijgevigheid en ruimhartigheid van keizer Joseph II'). De Latijnse School in de stad stamde uit 1554. Het zijn deze eerste verkenningen die duidelijk maken welke gevarieerde onderzoeksmogelijkheden de erfenis van bisschop Paredis in Nijmegen zoal biedt.

In de prijzen

De Nijmeegse UB valt dankzij dergelijke goede gevers als het ware steeds opnieuw in de prijzen. Doordat aanwinsten zoals de Roermondse schenking aansluiten bij reeds bestaande zwaartepunten, brengen ze meer reliëf aan in de collectie als geheel. Het hebben van meerdere edities van hetzelfde werk – met ogenschijnlijk dezelfde uiterlijke vorm, maar vanwege bijvoorbeeld de gebruikerssporen fundamenteel anders van karakter – kan leiden tot nieuwe inzichten in de receptiegeschiedenis. Los daarvan nodigen de schenkingen ons uit tot het plaatsen van andere accenten in het onderwijs en vragen ze om verder onderzoek. Wie de vaak eeuwenoude boeken van de UB-planken haalt, vindt in misschien wel de helft bezittersaantekeningen en notities die een bepaalde schenking memoreren. Zo kwamen wij enkele maanden geleden werken tegen die komen uit een eerdere donatie vanuit (de rechtsopvolgers van) het Bisschoppelijk College Roermond. Dergelijke aanknopingspunten vertellen, als ze allemaal geïnventariseerd zouden zijn, het verhaal van de wording van de Nijmeegse Bijzondere Collecties. Ze laten verder zien hoe en wanneer al die schenkers hun betrokkenheid bij de universiteit tot uitdrukking brachten én op welke wijze ze hun stempel hebben gedrukt op het profiel van die collectie. Dat dit verhaal nooit af is, blijkt wel uit een nieuwe schenking die eraan zit te komen: in Roermond vond men onlangs nog eens negen banden, die we in dankbaarheid zullen aanvaarden en de zorg en aandacht zullen bieden die ze verdienen. ¶

Maastrichtse prijsband (1719) uit de recente schenking (2020) van Bisschoppelijk College Roermond aan UBN

Titus Brandsma, *de lange weg naar heiligverklaring*

Op 25 november j.l. maakte het Vaticaan bekend dat pater karmeliet, hoogleraar en verzetsheld Titus Brandsma (1881-1942) heilig zal worden verklaard door paus Franciscus. Dit geweldige nieuws is het sluitstuk van een lange weg.

Tekst: Jeffry Huntjens | **Beeld:** collectie KDC

Brandsma was als hoogleraar en intellectueel een belangrijke stem binnen katholiek Nederland. In de jaren dertig keerde hij zich actief tegen de invloeden van nazisme en fascisme op Nederlandse katholieken. Brandsma gaf colleges en lezingen over de gevaren van deze ideologieën en hij greep in toen er anti-joodse maatregelen werden aangekondigd voor scholen. In 1941 zorgde hij samen met bisschop De Jong voor een verbod op NSB-propaganda in katholieke nieuwsbladen. Lang kon hij zijn verzet in het openbaar blijven uitoefenen, maar deze laatste zet ging het nazi-regime te ver. In januari 1942 werd Brandsma opgepakt en werd hij uiteindelijk naar concentratiekamp Dachau gebracht. Een half jaar later stierf hij daar als een martelaar nadat hem een dodelijke injectie was toegediend.

Dit martelaarschap was de aanleiding om een zaligverklaringsproces in gang te zetten. In de jaren vijftig werd er vanuit het bisdom Den Bosch een onderzoekscommissie aangesteld. Deze moest zonder twijfel vaststellen dat Brandsma voor zijn geloof gestorven was. Het alternatief zou moeten zijn dat Titus Brandsma in zijn leven of postuum een wonder had verricht. Het onderzoek liep bijna twintig jaar en de commissie sprak daarbij ook verschillende veroordeelde kampmedewerkers, inclusief de verpleegster die Brandsma de fatale injectie had toegediend. Na afronding kon bisschop Ter Schure van Den Bosch uiteindelijk de aanvraag bij paus Johannes Paulus II neerleggen. De paus verklaarde Brandsma in 1985 zalig vanwege zijn opoffering.

Een heiligverklaring was toendertijd nog niet mogelijk, omdat daarvoor het verrichten van een wonder als absolute voorwaarde geldt. Dit wonder kwam in 2004, toen de Amerikaanse pater Michael Driscoll op miraculeuze wijze zou zijn genezen van huidkanker. Driscoll had tijdens zijn ziektebed dagelijks gebeden tot Brandsma en hij had een stukje van diens habijt onder zijn hoed gedragen.

Anno 2021 klinkt dit in de oren van critici natuurlijk als een sterk verhaal. Echter, een team van medische specialisten stelde in 2019 vast dat Driscoll ondanks zijn operaties en bestralingen niet meer te genezen was en dat zijn herstel wetenschappelijk gezien onverklaarbaar was. Paus Franciscus erkende dit als een wonder en hij zal daarom Brandsma in 2022 heilig verklaren. Zijn aanhangers jubelen, want een heiligverklaring geeft Brandsma de eeuwig durende erkenning die hij verdient. ¶

Dit artikel verschijnt ook in het decembernummer van Katholiek Nieuwsblad. De redactie van Impressie verzorgt voor deze krant een vaste column over katholiek erfgoed.

Foto boven: Zaligverklaring van Titus Brandsma in Rome op 3 november 1985. Naast zijn portret staan (v.l.n.r.) Mgr. Bomers (Haarlem), Kardinaal Simonis (Utrecht) en Mgr. ter Schure (Den Bosch)

Vrienden van het KDC

Tekst: Rogier Moulen Janssen

In het vorige nummer van *Impressie* sprak ik de hoop uit dat alle lezers en hun dierbaren de coronacrisis goed zouden hebben doorstaan. Een half jaar later is Covid-19 nog steeds niet verslagen, maar wordt bij het KDC en op de Radboud Universiteit getracht de werkzaamheden binnen de mogelijkheden die er zijn, toch doorgang te laten vinden. Bovendien is het lezersbestand van *Impressie* het afgelopen halfjaar met tientallen adressen uitgebreid.

Voor het eerst na lange tijd kon het afgelopen najaar ook het vrijwel voltallige bestuur van de Stichting Vrienden van het KDC weer fysiek bij elkaar komen aan de Erasmuslaan in Nijmegen. Het voelde goed de KDC-omgeving weer te kunnen betreden. Na afloop van de vergadering is van twee leden afscheid genomen: Lidewij Nissen, die jarenlang secretaris was en onder andere de transitie naar het Radboud Fonds voortreffelijk heeft ondersteund en Joppe Hamelijncx die is opgevolgd door Bas van Nieuwland.

Voorbeelden van projecten

Aangezien de Stichting Vrienden van het KDC vooral actief is op het gebied van financiering van projecten die niet binnen de reguliere financiering vallen, geven we bij dezen graag een indruk van de projecten waaraan het geld is besteed.

- Stageplaats ten behoeve van de inventarisatie van het **archief Simonis**. Het KDC biedt goede en gemotiveerde studenten een stagecontract van drie à vier maanden aan om zo hun expertise te benutten en de student echte werkervaring te bieden. Een voorbeeld daarvan is het ontsluiten van het prekenarchief van kardinaal Simonis. Dit stageproject wordt gefinancierd vanuit het KDC-Fonds en tevens ondersteund door de Adrianusstichting. Meer informatie vindt u op pagina 8 van deze *Impressie*.
- Dankzij ondersteuning vanuit het KDC Fonds kon er in het kader van de historische studie naar **katholieken op het Binnenhof** (zie *Impressie* 2019-24) vooronderzoek worden verricht naar het stemgedrag van katholieke politici in de Tweede Kamer. Het bleek zeer arbeidsintensief om vast te stellen hoe homogeen of verdeeld de katholieke Kamerleden stemden. Er waren wel hypothesen, maar die zijn nog niet eerder getoetst. Dit vooronderzoek leverde nieuwe inzichten op.
- Uit fondsen beschikbaar gesteld door de **Stichting Vakbondshistorisch Archief Nijmegen (SVAN)** wordt de publicatie gefinancierd van het boek *Weer werk, Nijmeegse vakbeweging in bewogen tijden (1970-1990)*. Dit boek is geschreven door Peter Altena en Andreas Caspers en zal

begin 2021 verschijnen bij Valkhof Pers. Verder financiert de SVAN een verkennend onderzoek naar de mogelijkheden die vakbondsarchieven bieden als bron voor sociale geschiedenis. Voor dit onderzoek is een tijdelijk medewerker aangesteld.

- Dankzij een financiële bijdrage van zijn familie kan het archief van **Pierre Lardinois**, KVP-minister van Landbouw en Eurocommissaris verwerkt worden.

Donaties

De inkomsten van trouwe vrienden blijven op peil. Daarnaast zijn er fondsen en instellingen die forse bedragen ter beschikking stellen. De vraag om donaties in het decembernummer 2020 van *Impressie* heeft 30 donaties opgeleverd. De methode via een online donatieplatform een financiële bijdrage te leveren, blijkt eveneens succesvol en daarom is hieronder de daarvoor te gebruiken **QR-code** wederom afgebeeld.

Natuurlijk blijven uw donaties zeer welkom! In deze *Impressie* heeft u weer kunnen lezen over de relevante en interessante projecten rondom katholiek erfgoed waarvoor het KDC zich inzet. Wilt u ook graag dit soort projecten van het KDC steunen? U kunt uw donatie overmaken op **NL84 ABNA 0248 6906 55 – Stichting Radboud Fonds**, onder vermelding van 'KDC Fonds'. Als erkende ANBI (Algemeen Nut Beogende Instelling) zijn donaties aan het KDC Fonds fiscaal aftrekbaar. Op de site www.radboudfonds.nl vindt u meer informatie over de belastingvoordelen bij een periodieke schenkingsovereenkomst of een legaat.

Wilt u meer weten over de manieren waarop u het KDC kunt steunen, neemt u dan gerust contact op met Lisette Pals van het Radboud Fonds (per mail l.pals@ru.nl of telefoon **024-3611424**).

Alle donateurs van het KDC Fonds ontvangen viermaal per jaar het *Radboud Magazine*, het tijdschrift voor relaties van de Radboud Universiteit en natuurlijk ook twee mooie nummers van *Impressie*.

We danken u voor uw bijdragen! ¶

Colofon

↑ Detail handbibliotheek in de studiezaal van het KDC, tijdens de Open Monumentendag | **Beeld:** Sophie Theunissen

Impressie, Tijdschrift voor Katholiek Erfgoed is een uitgave van het Katholiek Documentatie Centrum. Het tijdschrift verschijnt tweemaal per jaar. Op aanvraag wordt *Impressie* kosteloos toegezonden per post of e-mail.

Redactie-adres en abonnementenadministratie

Postbus 9100, 6500 HA Nijmegen

Tel. nr. 024 - 361 2457

E-mail info@kdc.ru.nl

Website www.ru.nl/kdc

Redactie

Marieke Smulders, Hans Krabbendam, Michaela van Montfort, Nathalie Smit (interim) en Jeffry Huntjens (hoofdredacteur)

Auteurs

Maaïke Derksen, Marleen Reichgelt, Bas van Nieuwland, Frans Kosterman, Ceciel Bruin-Mosch, Tanja Beekman, Lodewijk Winkeler, Linda Scholte Lubberink, Otto Lankhorst, Chris Dols, Johan Oosterman, Rogier Moulen Janssen, Hans Krabbendam, Marieke Smulders en Jeffry Huntjens

Opmaak en design

Jeffry Huntjens

Omslagfoto's

- **Voorzijde:** Moeder en dochter bij een kerkelijke viering in Guatamala, 1981 | **Fotograaf:** Gérard Klijn
- **Achterzijde:** Corneliuskerk in Heerlerheide, ontworpen door architect Jan Stuyt | **Fotograaf:** Klaus Tummers

Drukwerk

Radboud Universiteit, afdeling Post & Print

Impressie is een uitgave van het Katholiek Documentatie Centrum te Nijmegen en verschijnt tweemaal per jaar.

Kijk voor meer informatie op www.ru.nl/kdc.

Bellen of mailen kan ook: **024 - 3612457** | info@kdc.ru.nl

Radboud Universiteit

